

สถาบันศาสนา มีเครื่องมือที่สำคัญที่สร้างความรู้ในชุมชนอันเป็นที่มาของพลังท้องถิ่น นั่นคือ ประเพณีหรือพิธีกรรม จารีต ฮีด-คอง ดำเนินเรื่องเล่า รวมทั้งศิลปะทั้งหลาย ระบบความเชื่อ เกิดจากการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนด้วยกัน และคนกับธรรมชาติ นอกจากนี้ทุกปัจจัยภายในชุมชน ได้มีการปะทะกับปัจจัยภายนอกตลอดเวลาอันส่งผลต่อพลังของชุมชนที่มากขึ้นหรือน้อยลง ปัจจัยภายนอกดังกล่าว ได้แก่ กระแสการพัฒนาของรัฐหรือจากภายนอก ความรู้จากภายนอก กระแสนวัตกรรมหรือทำลายชุมชน วัฒนธรรมใหม่หรือวิทยาศาสตร์¹⁴

ดังนั้นคำว่า“พลัง”ที่ใช้ศึกษาจึงมีความหมายสองนัยยะ คือในความหมายของการมีปฏิสัมพันธ์ ซึ่งประกอบด้วยการสร้างเสริมพลังให้กัน การสร้างเสริมพลังร่วมกัน และการสร้างพลังจากจิตวิญญาณของตน ในที่นี้คือพลังที่ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาอิสลามนั่นเอง ส่วนในอีกความหมายของพลังที่มองในเรื่อง ปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดพลังไม่เฉพาะคนหรือชุมชน แต่ยังเป็นพลังจากทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนนั้นๆมีอยู่ ในที่นี้คือชุมชนมีคลองแสนแสบนั่นเอง ระบบความรู้ของภายในชุมชน ในที่นี้ที่สำคัญมาจากสถาบันศาสนาอิสลามในชุมชน ส่งผลต่อความเชื่อในการรักษาสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญคือคลองแสนแสบนั่นเอง อย่างไรก็ตามชี้ให้เห็นว่าระบบของชุมชนไม่ได้เป็นระบบปิด ดังนั้นจึงมีการปะทะสังสรรค์กับปัจจัยภายนอกอยู่ตลอดเวลา เช่น นโยบายภาครัฐ ความรู้จากภายนอก ในที่นี้คือความรู้ที่มีมาจากส่วนกลางผ่านสถาบันโรงเรียนที่อยู่ในชุมชนนั้นๆ เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศน์ หรือสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ที่ได้มีการพัฒนาการสืบสานกันมา ภูมิปัญญาเป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่น ที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาจากภายนอกและภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นจึงมีทั้งภูมิปัญญาสั่งสมและภูมิปัญญาใหม่¹⁵ นอกจากนี้ฉลาดชาย รมิดานนท์ได้ชี้ให้เห็นว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้มีลักษณะจำกัดเฉพาะถิ่น แต่มีลักษณะเป็นสากล เป็นภูมิปัญญาแห่งการเอื้ออาทร

¹⁴ สีสวรรณ์ บัวสาย. การสังเคราะห์งานวิจัยในชุดชุมชน ของ ศกว.ฝ่าย 4. การประชุมเพื่อนำเสนอผลงานวิจัยของโครงการการศึกษากับชุมชน. กันยายน 2546 ณ ห้องประชุม 1 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).

¹⁵ เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภาพรวมภูมิปัญญาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อัมรินทร์, 2544, หน้า 42-43.

มุ่งให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติ โดยเราเป็นแค่ส่วนเล็กๆ ซึ่งเป็นกฎสากลของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถูกค้นพบมานานแล้ว แต่ทำให้ถูกเป็นเรื่องราวไร้สาระในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา”¹⁶

ดังนั้นสรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมิได้ติดยึดที่พื้นที่ หากแต่มีการเลื่อนไหลระหว่างพื้นที่ มีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยน ปรับและประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตในแต่ละชุมชนนั้นๆ ดังนั้นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมิได้อยู่ที่การอนุรักษ์ หากแต่อยู่ที่ความสามารถในการปรับและประยุกต์หรือผลิตซ้ำมาใช้ให้เหมาะสมกับยุคสมัย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นในการศึกษาค้นคว้านี้ชี้ให้เห็นถึงการประยุกต์ความรู้ทางศาสนาอิสลามที่เกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำและธรรมชาติ มาใช้กับการรักษาคลองแสนแสบ ซึ่งทำให้เกิดพลังชุมชนอย่างมากในการร่วมกันรักษาคลองฯ นอกจากนี้ในการศึกษาค้นคว้านี้ได้สนใจถึงกระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองของชุมชนมุสลิมที่อยู่ริมคลองแสนแสบเช่นเดียวกัน และอยู่ในเขตใกล้เคียงกัน

3. การถ่ายโอนภูมิปัญญา ในที่นี้มีรากมาจากแนวคิดทางด้านการสื่อสารที่เน้นการแลกเปลี่ยนความหมายระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารในระดับปัจเจกชน และการสื่อสารระหว่างกลุ่มหรือชุมชนอันเป็นที่มาของการสร้างเครือข่ายชุมชน ซึ่งปาริชาติ วลัยเสถียรกล่าวว่า เครือข่ายชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อทำให้เกิดพลังในการเกื้อกูลกัน เพราะหากกลุ่มอยู่กระจัดกระจายกันจะทำให้ขาดพลังสร้างสรรค์ และสลายตัวไปในที่สุด การรวมตัวกันไม่ว่าจะเป็นการในระดับปัจเจกชนหรือในระดับกลุ่ม ทำให้เกิดการมีสำนึก ความสนใจ วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายร่วมกัน เช่น เพื่อการแก้ไขปัญหาปกป้องผลประโยชน์ สร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงหรือสร้างพลังอำนาจในการต่อรองเรื่องหนึ่ง เรื่องใด”¹⁷

ดังนั้นในการศึกษาค้นคว้านี้ ต้องการดูกระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชนที่เข้มแข็งเรื่องภูมิปัญญาในการรักษาคลองฯ ไปชุมชนข้างเคียงที่มีลักษณะคล้ายกัน ว่ามีความเป็นไปได้หรือไม่

4. การรักษาคลองแสนแสบ ในการศึกษานี้ใช้คำว่า “การรักษา” เนื่องจากต้องการเน้นถึงการกระทำที่ทำให้สภาพน้ำในคลองฯ จากที่มีสภาพไม่ดีกลายเป็นดีขึ้น หรือที่มีสภาพดีอยู่แล้วให้มีความยั่งยืนมากขึ้น หรือกล่าวว่าเน้นการเปลี่ยนแปลงในทางบวกที่มีความหมายกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน มากกว่าเน้นการกระทำที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงหรือย้อนกลับไปสู่อดีตเท่านั้น

¹⁶ อ้างแล้ว, หน้า 25-26.

¹⁷ ปาริชาติ วลัยเสถียร, กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2543 : หน้า 19-20.

พลังภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาเรื่องการรักษาคองแสนแสบ ทำให้ได้ประเด็นที่น่าสนใจว่า ชาวบ้านริมคลองแสนแสบมีพลังอย่างมาก ในการที่จะพลิกคลองที่แน่นไปด้วยผักตบชวาตลอดสายน้ำย่านมีนบุรี หนองจอก เลยไปถึงอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา กลับกลายมาเป็นสภาพคลองที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ หากคนที่ทำงานเรื่องแม่น้ำ ลำคลองจะทราบว่าเป็นเรื่องยากมาก เพราะต้องอาศัยการร่วมมือกันทั้งลำคลอง หากรวมตัวได้เฉพาะชุมชนที่จะร่วมกันเก็บวัชพืชรากแล้ว แต่ชุมชนใกล้เคียงไม่ได้จัดการใดๆกับแหล่งน้ำในชุมชนของตน จะพบทั้งหญ้าที่ลอยมาตามน้ำของเสียที่ลอยมา รวมทั้งสภาพการขาดแคลนน้ำในคลองในหน้าแล้ง ทั้งนี้เนื่องจากการขาดความร่วมมือในการรักษาคองแสนแสบร่วมกันตลอดสายน้ำ ทั้งนี้เป็นที่ทราบกันคืออยู่แล้วว่าแม่น้ำ ลำคลองมีลักษณะพิเศษคือ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีลักษณะของการใช้ การรักษาหรือแม้แต่การทำลายร่วมกัน ดังนั้นการที่ได้พลิกฟื้นคลองแสนแสบจากใช้การไม่ได้ เป็นกลับมามีสภาพดีใกล้เคียงในอดีต ในระยะเวลาอันสั้น ณ จุดเริ่มต้นเพียงหนึ่งปี จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจมากกว่า ทำได้อย่างไร และสามารถทำได้อย่างต่อเนื่องร่วมทศวรรษ (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 จนถึงปัจจุบัน) แม้ว่าจะมีการทำลายคลองด้วยการทิ้งของเสียและสารเคมีจากย่านชุมชนและบริเวณที่ทำการเกษตร - แต่จะพบว่าชุมชนริมคลองแสนแสบจะมีระบบการสร้างสมดุลทั้งจากตัวชาวบ้านเอง และจากการมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอก ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั่นเอง

จากการศึกษาสามารถแบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นจากกรณีศึกษา ชุมชนกมลาไสย อีสาน เขตคลองสามวา กับชุมชนศาลาแดง เขตหนองจอกและกระทุ่มราย ได้ดังนี้ พลังจากความศรัทธาในศาสนาอิสลาม พลังภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประวัติศาสตร์ชุมชน พลังภูมิปัญญาในการหาอยู่หากินกับสายน้ำ พลังภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ประยุกต์เข้ากับความรู้จากภายนอก พลังจากการถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชน พลังภูมิปัญญากับการทำงานร่วมกับภาครัฐและชมรมรวมใจกักค้ำ ดังนี้

พลังในการรักษาคองแสนแสบ จากความศรัทธาในศาสนาอิสลาม

แม้ว่าผู้เขียนและคณะจะทำการศึกษาวិถีการรักษาคองแสนแสบในมุมมองทางด้านการศึกษา แต่เมื่อทำการศึกษาดูตลอดเวลาห้าปีและประสบการณ์การทำงานพัฒนาคองแสนแสบร่วมกับชาวมุสลิมริมคลองแสนแสบตลอดระยะเวลาสิบปี นอกจากข้อมูลทางด้านการศึกษาแล้ว สิ่งที่ทำให้คณะวิจัยได้ค้นพบซึ่งเป็นเรื่องที่มีความยิ่งใหญ่ สมควรแก่การเล่าขานและกล่าวถึงในที่ประชุมทางวิชาการระดับชาติเช่นนี้ สิ่งนั้นคือ"พลังจากความศรัทธาที่เกิดจากศาสนาอิสลาม"ที่ส่งผลต่อการรักษาคองฯ อย่างฝังรากลึกและมีโอกาสจะพัฒนาในทางที่สร้างสรรค์ได้มาก อาจจะเป็นสิ่งที่มีความแตกต่างกับงานการพัฒนาแหล่งน้ำที่อื่น ที่น่าจะเฉพาะหลักของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการโน้มน้าวใจ ให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการรักษาคองหรือแหล่ง

น้ำของตน หรืออาจจะเหมือนกับงานพัฒนาของชาวบ้านร่วมกับนักพัฒนาเอกชนในการรักษา
สิ่งแวดล้อม ด้วยการสร้างความหมายของพิธีกรรมใหม่ที่โยงกับการรักษาสิ่งแวดล้อม เช่น พิธี
กรรมการบวชต้นไม้ พิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำ เป็นต้น¹⁸ ในพื้นที่ที่ศึกษาที่ส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิม
ได้นำคำสอนของอัลลอฮ์ศาสดาแห่งศาสนาอิสลาม มาเป็นหลักในการใช้และรักษา
ทรัพยากรธรรมชาติไว้อย่างน่าสนใจ และที่สำคัญเป็นพลังทางจิตวิญญาณที่เข้มแข็งมาก ซึ่งก่อให้เกิด
จิตสำนึกในการรักษาคอลงแสนแสบ เลยไปถึงสิ่งแวดล้อมโดยรอบอีกด้วย

ชุมชนมลายูอิสลาม : ผู้ริเริ่มการรักษาคอลงแสนแสบ

ก่อนปี พ.ศ.2537 ที่ชุมชนรวมใจภักดิ์รักษาคอลงแสนแสบ จะเข้าไปรณรงค์ให้ประชาชน
รักษาคอลงแสนแสบ มีชุมชนหนึ่งเป็นที่เลื่องลือว่า เป็นชุมชนที่เข้มแข็งเนื่องจากชาวบ้านรวมตัว
กันเพื่อรักษาคอลงแสนแสบ ด้วยการช่วยกันเก็บผักตบชวาที่หน้ามัสยิดและหน้าบ้านตน ทั้งๆที่แม่
จะเก็บในชุมชนของตน แต่ผักตบชวาจากชุมชนในเขตอื่นก็จะลอยมาอีก จนกระทั่งต้องทำไม้ไผ่กัน
ไว้ในลำน้ำ ชาวบ้านก็มีไผ่ยอทอดที่จะร่วมกันรักษาคอลงแสนแสบต่อไป นอกจากนี้ยังได้ตั้ง"ชมรม
พัฒนาคอลงแสนแสบ"ขึ้นมาอีกด้วย เมื่อเข้าไปศึกษาพบว่าเหตุผลสำคัญ เพราะว่าชุมชนมลายู
อิสลามมีผู้นำทางศาสนาที่มีภาวะผู้นำสูงมาก ผู้นำคืออิหม่ามวินัย สะมะฮุน ผู้ซึ่งเป็นแกนนำใน
การระดมชาวบ้านมาช่วยกันรักษาคอลงแสนแสบ และสอนให้ชาวบ้านรู้จักการใช้ประโยชน์จาก
คลองฯ โดยใช้แนวทางที่มีความสำคัญยิ่ง นั่นคือการนำหลักคำสอนทางศาสนาเข้ามาประยุกต์เข้า
กับงานพัฒนา ดังที่ผู้นำทางศาสนาท่านนี้ให้สัมภาษณ์ว่า

"ได้ใช้เหตุผลทางศาสนา มาเป็นตัวปลุกจิตสำนึก ศาสนาสอนว่า น้ำเป็นปัจจัยในการทำ
ความสะอาด พระเจ้าแถมมาให้ น้ำอยู่น้ำบ้าน ดึงเข้าหาสิ่งที่ตนศรัทธา บทบัญญัติประสบความสำเร็จ
ในการปลุกจิตสำนึก เช่น รณรงค์เรื่องไม่ทิ้งขยะ เพราะศาสนาสอนว่า การที่เราเก็บขยะออก
จากทางเดินถือเป็นการทำทาน ทำบุญ เราทำบุญกันโดยไม่ต้องลงทุน ถ้าเราละเลยเท่ากับเราขาด
ศรัทธาต่อพระเจ้า"¹⁹

นอกจากนี้ได้ยกตัวอย่างของโครงการในคัมภีร์อัลกุรอาน อันเป็นที่มาของการประยุกต์เข้า
กับงานพัฒนาคอลงแสนแสบ ดังนี้

"และ (มหัมมัด) จงแจ้งข่าวดีแก่บรรดาผู้ศรัทธาและประกอบ好事ทั้งหลายว่า สำหรับเขา
ทั้งหลายคือสวนสวรรค์หลากหลาย ณ เบื้องล่างมีลำน้ำหลายสายไหลผ่าน ..และสำหรับเขาทั้ง
หลายในนั้นคือคูครองที่บริสุทธิ์และเขาทั้งหลายเป็นผู้พำนักอยู่ในนั้น" (2.25)

¹⁸ ธราภา บัวคำศรี, เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ, "การประยุกต์พิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม", ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท
เล่ม 1, กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2536 : หน้า 303-322.

¹⁹ สัมภาษณ์วินัย สะมะฮุน, 4 มีนาคม 2542.

“อุปมาของสวนสวรรค์ ซึ่งได้ถูกสัญญาแก่ผู้สำรวมตนทั้งหลาย (คือ) ลำน้ำหลายสายไหลผ่าน ณ เบื้องล่าง ผลไม้ของมันจริง และเงาร่มของมันด้วย นี่คือ (ผลตอบแทน) บั้นปลายของผู้สำรวมตนจากความชั่ว ส่วนบั้นปลายของผู้ปฏิเสธนั้นคือไฟ” (13.35)

ซึ่งเสรี พงศ์พิศ²⁰ ได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่มีแนวทางปฏิบัติที่ละเอียด ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันทุกขณะ หรือเรียกว่า อิสลามเป็นธรรมนูญชีวิตล้วนเป็นเงื่อนไขไปสู่และเป็นอุดมคติทางการประพฤติปฏิบัติทั้งสิ้น นอกจากนี้ชาวมุสลิมเชื่อว่ามีพระเป็นเจ้าแต่พระองค์เดียว คือ อัลลอฮ์ ซึ่งคำว่าอิสลามมีความหมายว่า อ่อนน้อม ยอมตามและเชื่อฟังอัลลอฮ์ เชื่อว่าพระองค์ทรงให้กำเนิดแก่วิถีและจักรวาล พร้อมกับกำหนดกฎเกณฑ์ทั้งของจักรวาล โลก มนุษย์และสังคม พระผู้เป็นเจ้าได้ทรงประทานคัมภีร์อัลกุรอานให้แก่มุฮัมมัด ถือว่าเป็นองค์การของพระองค์ เป็นสัจธรรม เป็นข่าวดี เป็นกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติ ปราศจากความเท็จใดๆ ศรัทธาในโอองการของพระเจ้ามีบันทึกอยู่ใน คัมภีร์อัลกุรอาน เป็นเรื่องที่ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดมาตลอดประวัติศาสตร์ ถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน

การที่ผู้นำทางศาสนาของชุมชนมาตุลาอิสลามประยุกต์คำสอนจากคัมภีร์อัลกุรอานเกี่ยวกับน้ำ น่าจะมีฐานคิดจากกฎธรรมชาติทั้งปวงที่มีอยู่ได้ถูกกำหนดจาก อัลลอฮ์ ผู้ไม่ได้ทรงเพียงแต่สร้างสรรพสิ่งขึ้นมา แต่ยังทรงทำให้สมบูรณ์และนำทางให้กฎต่างๆดำเนินไปอย่างสมบูรณ์อีกด้วย เช่น เรื่องสวนสวรรค์ ว่าเป็นสิ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้แม้จะอยู่ในโลกนี้ หากว่ามนุษย์ศรัทธาและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของอัลลอฮ์ ซึ่งในส่วนนี้เองที่ทำให้ชาวบ้านได้ร่วมกันทำคลองแสนแสบหน้าบ้าน หน้ามัสยิดและหน้าชุมชนของตน ให้เหมือนสายน้ำในสวนสวรรค์ที่ดำเนินอยู่ในโลกปัจจุบัน ในขณะที่รู้ว่สิ่งที่ตนร่วมกันทำนั้นเกิดจากพลังของความเชื่อในพระอัลลอฮ์นั่นเอง

นอกจากนี้คำสอนของอัลลอฮ์ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การกล่าวถึงสิทธิหน้าที่ของมนุษย์ ไว้ว่า มีหน้าที่ต่ออัลลอฮ์ หน้าที่ต่อตนเองที่ต้องรักษาชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ เนื่องจากอัลลอฮ์ได้ทรงประทานชีวิตแก่มนุษย์ หน้าที่ต่อเพื่อนมนุษย์ เพราะมนุษย์ต้องอยู่ร่วมกัน และเพื่อสร้างสันติสุขจะต้องเคารพสิทธิของกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน งดเว้นสิ่งที่เป็นอันตรายต่อชีวิตเพื่อนมนุษย์ และหน้าที่ต่อสิ่งสร้างทั้งมวล เนื่องจากอัลลอฮ์ทรงสร้างมนุษย์ให้มีอำนาจเหนือสัตว์ทั้งปวง ดูแลรักษาแลใช้ประโยชน์ในทางที่ถูกต้อง²¹ จึงเป็นที่มาของความแน่นแฟ้นในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาคลองแสนแสบของชาวบ้านที่ต้องเอื้อเฟื้อระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และต้องเอื้อเฟื้อต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์ในคลองแสนแสบ ตลอดจนสิ่งไม่มีชีวิตอย่างน้ำ

²⁰ เสรี พงศ์พิศ. คุณสมบัติในอุดมคติทางจริยธรรมของบุคคล : ศึกษาจากพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ และอิสลาม. รายงานการวิจัย. น.ป.ท. :น.ป.ท., 2526 : หน้า268-275.

²¹ อ้างแล้ว, หน้า 288.

ในคลอง เนื่องจากอัลลอฮ์ได้สร้างธรรมชาติให้มนุษย์ เพื่อมนุษย์ได้ใช้ประโยชน์ในทางที่ถูกต้อง แต่ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็ต้องรู้จักการรักษาธรรมชาตินั้นๆไว้อีกด้วย

ชุมชนศาลาแดง มีชมรมเกษตรธรรมชาติที่เข้มแข็ง

ประมาณปี พ.ศ.2542 ในพิธีถือศีลอดที่มีสยิดฮาซันุดดิน นายโนรี แพฝึกฝนและนายประเสริฐ สุขถาวร ชาวบ้านชุมชนศาลาแดงที่นับถือศาสนาอิสลาม ได้ร่วมประกอบพิธีทางศาสนาที่สำคัญดังกล่าว ตลอดจนการร่วมทำพิธีกรรมได้มีการพูดคุยกันเรื่องคำสอนของอัลลอฮ์ ต่อเรื่องการใช้ประโยชน์และการรักษาธรรมชาติ จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ชายสองคนร่วมกับชาวบ้านศาลาแดงบางคนร่วมกันตั้ง "ชมรมเกษตรธรรมชาติ" เพื่อร่วมกันทำการเกษตรที่เป็นอาชีพหลักของชุมชน ให้สะอาดและไม่เป็นพิษต่อธรรมชาติ ด้วยการทำเกษตรธรรมชาติ อันเป็นที่มาของชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกที่เข้มแข็งจนถึงทุกวันนี้

ฐานคิดของชาวบ้านชุมชนศาลาแดงน่าสนใจในแง่ที่ก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์ต่อการรักษาสสิ่งแวดล้อม นอกจากจะมาจากคำสอนอัลลอฮ์ในเรื่องการใช้ประโยชน์และการรักษาธรรมชาติแล้ว อาจจะมาจากคำสอนในคัมภีร์อัลกุรอานเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกที่ชี้ให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามกฎสภาวะของมันนั้น ล้วนมีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ทั้งสิ้น เพียงแต่ว่ามนุษย์เองต้องรู้จักใช้ให้ตามเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายและตามแนวของอัลลอฮ์เท่านั้น ดังนี้

"อัลลอฮ์คือผู้ทรงสร้างชั้นฟ้าทั้งหลายและแผ่นดิน และทรงหลั่งน้ำลงมาจากฟากฟ้า และทรงให้ผลไม้งอกออกมาโดยนัยนั้น และทรงให้เรืออยู่ในบังคับของสุเจ้าแล่นตามน่านน้ำโดยพระบัญชาของพระองค์ และให้ลำนํ้าทั้งหลายเป็นประโยชน์แก่สุเจ้า และทรงให้ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์อยู่อย่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นประโยชน์แก่สุเจ้า และทรงให้กลางคืนและกลางวันเป็นประโยชน์แก่สุเจ้า" (14.32-33)

และเชื่อว่าหากมนุษย์ไม่ได้ทำหน้าที่ในการดูแล พิทักษ์รักษาสรรพสิ่งที่พระเป็นพระทานแก่มนุษย์ไว้ พระเจ้าก็ลงโทษเพื่อให้มนุษย์ได้กลับตัว ดังที่กล่าวในคัมภีร์อัลกุรอานที่ว่า

"ความเสียหายได้ปรากฏตามดินแดนและน่านน้ำ เนื่องจากนํ้ามีอมมนุษย์ โดยพระองค์จะทรงให้พวกเขาได้ผลบางส่วนที่พวกเขาได้ประกอบไว้ เพื่อพวกเขาจะได้กลับตัว" (30.41)

สรุปได้ว่าการศึกษาที่ชาวชุมชนกมาลุลอิสลามและชาวชุมชนศาลาแดง เกิดจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน เนื่องจากความศรัทธาที่ชาวมุสลิมมีต่ออัลกุรอาน ที่ทุกคนต้องเชื่อฟัง อย่างไม่มีข้อแม้ ดังในโองการที่ 69.51

"เพราะแน่แท้มัน (อัลกุรอาน) คือ ความจริงอันเที่ยงแท้แน่นอน"²²

²² ช้างแก้ว, หน้า 288-290.

พลังภูมิปัญญาในการหาอยู่หากินกับสายน้ำ

กล่าวได้ว่าการหาอยู่หากินของชาวบ้านริมคลองแสนแสบเหนือ ที่ประกอบไปด้วยหลายชาติพันธุ์ทั้ง ลาว เขมร มอญ จีน และเขมรลาลายไทรบุรี ซึ่งตอนต้นสมัยรัตนโกสินทร์ได้ถูกกวาดต้อนมาจากหัวเมืองต่างๆเมื่อคราวทำศึกสงครามกับประเทศสยาม ดังนั้นวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของแต่ละชาติพันธุ์ล้วนแต่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งชุมชนที่ศึกษาทั้งชุมชนกมลาไสยและชุมชนศาลาแดง ประชากรส่วนใหญ่ต่างก็มีเชื้อสายมลายูไทรบุรีทั้งสิ้น ซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งต้องอาศัยแหล่งน้ำในที่นี้คือคลองแสนแสบเป็นสำคัญ ดังเช่น นายอัฒัน เล็มเมาะ เกษตรกรดีเด่น แห่งบ้านตาลเดี่ยว แขวงคลองสามวา สมาชิกสภาชุมชนกมลาไสย ได้อาศัยภูมิปัญญาในการเพาะปลูกเกษตรผสมผสาน โดยใช้การขุดลอกคูน้ำรอบๆแต่ละแปลงของพืชสวน ขนาดกว้างประมาณหนึ่งเมตร ลึกประมาณหนึ่งเมตร จากนั้นได้ดึงน้ำจากคลองแสนแสบมาหล่อเลี้ยงพืชต่างๆในสวน จนมีความอุดมจากน้ำและสารอาหารที่มากับคลองแสนแสบ โดยปราศจากการใช้สารเคมีใดๆ ในขณะที่หน้าบ้านที่เป็นคลองแสนแสบได้ใช้ประโยชน์จากการเลี้ยงปลาในกระชัง ส่วนผลผลิตจากในสวน เช่น กล้วยหอม กลุ่มแม่บ้านได้รวมตัวกันแปรรูปอาหาร จนเป็นที่นิยมแก่คนทั่วไป

นอกจากนี้ นายสมาน มะแอ เกษตรกรแห่งชุมชนศาลาแดง ผู้มีฝีมือในการทำนาและทำสวนตั้งแต่หนุ่มจนกระทั่งสูงวัย ประสบสำเร็จในการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากขยันและมีความเอาใจใส่กับต้นไม้ที่ปลูกและสัตว์ที่เลี้ยง ที่สำคัญได้อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมมาแต่ครั้งบรรพชนผสานกับความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ทำให้ชาวในนา ปลาตุกในบ่อ ผลไม้หน้าบ้านทุกชนิดที่ไม่น่าจะอุดมได้ในสภาพอากาศร้อนชื้นเช่น อย่างแอ็บเปิ้ลที่หน้าบ้านริมคลองแสนแสบได้ออกลูกทั้งปีเช่นนี้ นอกจากนี้ได้แรงบันดาลใจจากชมรมเกษตรธรรมชาติหนองจอกที่อยู่ในชุมชนที่มีแนวคิดในการทำเกษตรและเลี้ยงปลาโดยไม่ใช้สารเคมี หากแต่ใช้วิถีธรรมชาติ นับว่าชาวบ้านริมคลองแสนแสบย่านนี้มีความสามารถด้านการเกษตรที่สูงมาก

นายประเสริฐ สุขถาวร แกนนำกลุ่มเกษตรธรรมชาติ เดิมอยู่คลองเตย ต่อมาได้มาทำการเกษตรและเลี้ยงปลาที่ชุมชนศาลาแดง เขตหนองจอก เมื่อประมาณ 5 ปีที่ผ่านมา ในช่วงถือศีลอดจึงได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านชาวมุสลิมด้วยกัน ประกอบกับคำสอนของพระอัลลอฮ์ที่สอนให้มีหน้าที่ในการรักษาธรรมชาติเนื่องจากเป็นสิ่งที่พระองค์สร้างขึ้น และได้มีความคิดร่วมกันว่า สารเคมีได้ทำลายธรรมชาติทั้งแหล่งดินและแหล่งน้ำ จึงได้ชวนหาความรู้เรื่องเกษตรธรรมชาติขึ้น เริ่มจากหน่วยงานของรัฐ เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร จนมาถึงหน่วยงานเอกชน จากนั้นได้มารวบรวมความรู้ ตั้งชมรมเกษตรธรรมชาติร่วมกันขึ้นเพื่อเป็นเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับเกษตรธรรมชาติ รวมทั้งได้ทำหน้าที่ในการเผยแพร่ความรู้และทักษะแก่ชาวบ้านในชุมชนศาลาแดงและชุมชนข้างเคียงในเขตหนองจอก โดยใช้การประชุมอยู่เนืองนิตย์ อีกทั้งจัดงาน

นิทรรศการที่บริเวณบ้านของตน นอกจากนี้ยังได้พยายามเพาะพันธุ์ปลาด้วยการใช้วิธีทางธรรมชาติเพื่อแจกจ่ายแก่สมาชิกในชมรมฯ อีกด้วย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปราชญ์ชาวบ้านผู้นี้ได้กล่าวถึง คือ แนวคิดเรื่องแมลงที่มีคุณมีมากกว่ามีโทษ และพระเจ้าได้กำหนดให้ข้าวซึ่งมีใบอยู่ประมาณ 15 ใบ แต่ที่จริงต้นข้าวยังสามารถมีชีวิตได้หากเหลือใบข้าวเพียง 9 ใบ ส่วนใบข้าวที่เกินพระเจ้าได้กำหนดให้เป็นอาหารของแมลง ดังนั้นไม่จำเป็นต้องใช้ยาฆ่าแมลงใดๆ เนื่องจากแมลงตัวดีมีมากกว่า และพระเจ้าก็ได้กำหนดให้ใบข้าวที่เกินความจำเป็นไว้เป็นอาหารของแมลงอยู่แล้ว

นับว่าเป็นภูมิปัญญาที่เข้าถึงเรื่องความสมดุลทางธรรมชาติที่เป็นหัวใจของแนวคิดเรื่ององค์รวม (Holism) ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบย่อย (Part) กับส่วนประกอบใหญ่ (Whole) ที่ต่างต้องพึ่งพิงกัน²³ และเน้นว่าสิ่งนั้นๆ เป็นองค์รวมเดียวที่ผสมผสานกับสิ่งทั้งหมด ไม่ใช่การลดส่วนลงเหลือเฉพาะเพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง²⁴ เป็นการที่ไม่ทำให้เกิดการแยกระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ไม่ส่งเสริมให้มนุษย์มีแนวคิดที่จะเอาชนะธรรมชาติเพื่อให้ได้มาซึ่งความเจริญทางวัตถุ²⁵ และมีจริยธรรมบนพื้นโลก (Land Ethic) ที่ว่าเราไม่ควรจะถือว่ามนุษย์เป็นผู้พิชิตธรรมชาติ หากแต่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนโลกและควรต้องให้ความเคารพต่อสมาชิกอื่นๆ บนพื้นโลกและชุมชนบนโลกโดยส่วนรวม²⁶ มีการให้สิทธิกับสิ่งมีชีวิตที่จะมีชีวิตอยู่ เน้นความหลากหลายและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การต่อต้านมลภาวะและการทำลายทรัพยากร²⁷ แนวคิดดังกล่าวเป็นการทำให้มนุษย์ถ่อมตัวลง เกิดจากการค้นพบว่าธรรมชาติเป็นระบบแห่งความสัมพันธ์อันซับซ้อนของสรรพสิ่ง ที่ล้วนแล้วแต่ต้องพึ่งพาอาศัยกันอย่างใกล้ชิด ต่างทำหน้าที่สอดคล้องเชื่อมโยงกันเป็นลูกโซ่จนเกิดความสมดุลกันทั้งระบบ มนุษย์มิได้เป็นนายเหนือธรรมชาติ หากแต่เป็นเพียงเพื่อนร่วมทางกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ²⁸

จากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการหาอยู่หากินนี้ ที่มีความพยายามที่จะสร้างความสมดุลให้กับธรรมชาตินี้ จะเป็นสิ่งที่ทำให้คลองแสนแสบและธรรมชาติโดยรอบมีสภาพที่ดีได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากกระบวนการที่ชาวบ้านใช้มีลักษณะของการใช้การมีส่วนร่วมกัน ของสมาชิกในกลุ่มที่สนใจเรื่องเกษตรธรรมชาติ จากนั้นที่น่าสนใจคือนอกจากจะจะใช้ถิ่นแห่งธรรมชาติในเรื่องสวนไร่นาของตนแล้ว ยังมีความพยายามที่จะชักชวนให้สมาชิกอื่นในชุมชนร่วมกันรักษาสภาพที่ดีของสิ่งแวดล้อม เนื่องจากมีความคิดว่าการรักษาสภาพแวดล้อมเป็นเรื่องที่ต้องร่วมมือกันทำ เพราะเป็นสิ่งที่

²³ Mautner, Thomas. (Editor). A Dictionary of Philosophy. Oxford : Blackwell Publishers Ltd., 1995.

²⁴ พรจิพ คาสรา. จุดเกิดเด่นแห่งฟิสิกส์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2532 : หน้า 294-295.

²⁵ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. เศรษฐศาสตร์สีเขียว เพื่อชีวิตและธรรมชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2541 : หน้า 26-27.

²⁶ อำนาจ วงศ์บัณฑิต. กฎหมายสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : วิญญูชน, 2545 : หน้า 39-40.

²⁷ ยศ สันตสมบัติและอรัญญา ศิริมล. "สภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย". วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 2543, หน้า 170.

²⁸ พระไพศาล วิสาโล. "เมื่อธรรมชาติมีฐานะในสำนักมนุษย". แลซอบฟ้าเขียว. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทมส์คอมทง, 2533 : หน้า 11-12.

ที่ส่งผลซึ่งกันและกันได้ด้วย ซึ่งตรงกับแนวคิดเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวแนวใหม่ (New Social Movement) ที่เน้นให้ประชาชนธรรมดา มีบทบาทอย่างแข็งขันในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนแบบต่างๆ ไม่ได้ให้ความสำคัญกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ หากแต่ให้ความสำคัญกับเรื่องคุณภาพชีวิตในรูปของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่เป็นโลกทัศน์ระดับโลก แม้ว่าจะเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นก็ตาม นอกจากนี้กลุ่มเกษตรกรดังกล่าวจะสร้างพลัง ในการรักษาคลองแสนแสบจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของตน ผสานกับเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่ชาวบ้านต้องช่วงชิงการนำ (hegemony) ในการกำหนดหรือสร้างความหมายของความรู้ชุดใหม่ในการใช้และรักษาทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ในที่นี้คือคลองแสนแสบให้กับสังคมด้วยการรวมตัวของเขาเอง²⁹

พลังภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ประยุกต์เข้ากับความรู้จากภายนอก

ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจกล่าวได้ว่าเป็นความรู้ภายในชุมชนที่สั่งสม ปรับให้เข้ากับบริบทของชุมชน ตลอดจนมีการถ่ายทอดมาสู่คนรุ่นปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีลักษณะพิเศษที่มีความสอดคล้องและกลมกลืนกับวิถีแห่งชุมชนนั้นๆ ต่างกับความรู้จากภายนอกที่ส่งตรงมาจากส่วนกลางผ่านสถาบันโรงเรียน ซึ่งมีความแปลกแยกกับวิถีของชาวบ้านเป็นอย่างมาก เด็กๆ ต้องรู้ในสิ่งที่หลายๆ เรื่องไม่สามารถนำมาแก้ปัญหาในชุมชนของตนเองได้ การศึกษาที่ทำให้เด็กยิ่งห่างไกลจากชุมชนของตนเองมากขึ้นทุกที ยิ่งเรียนยิ่งขาดความภูมิใจในอัตลักษณ์ของบรรพชนของตนเอง

ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ที่เน้นการพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ซึ่งหลักการจัดการศึกษาข้อหนึ่งมีว่า ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา นอกจากรัฐยังส่งเสริมให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน สถาบันศาสนา องค์กรเอกชน ฯลฯ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา³⁰ จึงเป็นที่มาของการให้ความสำคัญกับหลักสูตรท้องถิ่นมากขึ้น เนื่องจากเป็นหลักสูตรที่เกิดจากการร่วมคิด ร่วมทำของโรงเรียนและชุมชน เป้าหมายเพื่อให้เยาวชนในชุมชนเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ตนมีอยู่ ร่วมกันนำมาใช้ในการดำรงชีวิตและแก้ปัญหาต่างๆ ในชุมชน ผ่านรูปแบบการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นความรู้จากภายในชุมชน กับเนื้อหาและรูปแบบของความรู้ที่มาจากโรงเรียน

²⁹ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาสา, 2545 : หน้า 87-93.

³⁰ สุกนธ์ สินธพานนท์ และคณะ. การจัดการกระบวนการเรียนรู้ : เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2545 : หน้า 8-9.

จากการที่ผู้เขียนและคณะได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ”³¹ เพื่อศึกษากระบวนการทำหลักสูตรท้องถิ่นที่สร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ และศึกษากระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบอย่างยั่งยืน ณ ชุมชนศาลาแดง หมู่ 5 เขตหนองจอก และหมู่ 9 เขตกระทุ่มราย โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ที่ร่วมกันร่างและใช้หลักสูตรท้องถิ่นระหว่างคณาจารย์โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง ชาวบ้านศาลาแดง และนักวิจัย ได้หลักสูตรที่ใช้สอนที่เน้นการสร้างจิตสำนึกของเด็กๆชั้นประถมของนักเรียน มีชื่อว่า “หลักสูตรเรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง” ซึ่งมี 6 หน่วย ได้แก่ เรือกบวิถีชีวิตของชุมชนศาลาแดง ประวัติชุมชนศาลาแดง ประเพณีและการละเล่นพื้นบ้าน กำจัดจุดอ่อนก่อนแข่งเรือ การว่ายน้ำและพายเรือ และมัคคุเทศก์น้อย เมื่อประเมินผลโดยอาจารย์ประจำหน่วยและนักวิจัย พบว่าส่วนใหญ่ผลการประเมินอยู่ในระดับดีแทบทุกหน่วย มีข้อเสนอแนะให้มีการโยงเนื้อหาเข้ากับการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบให้มากขึ้น ดังนั้นจึงได้มีการปรับปรุงจุดอ่อนในการจัดกระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในภาคเรียนถัดมาและทดลองบูรณาการเข้ากับวิชาแกนได้ดี

ส่วนในประเด็นของการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบ และการสร้างจิตสำนึกในการรักษาคลองแสนแสบ ทั้งในเด็กและผู้ใหญ่ของชุมชนศาลาแดง งานวิจัยช่วยกระตุ้นให้ชุมชนมีบรรยากาศของการพูดคุย เรื่องการพัฒนาชุมชนและการรักษาคลองร่วมกันมากขึ้น ชาววันที่เคยใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช ได้หาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สารเคมีน้อยลงและประหยัดค่าใช้จ่าย ด้วยการปลูกข้าว “ตอซัง” หมายถึงการทำนาข้าวโดยไม่ต้องพรวนดินซึ่งข้าวที่ปลูกเดิมออก หากแต่ใช้วิธีล้มต้นข้าวลง รอวันให้เมล็ดข้าวร่วงลงดินแล้วออกเป็นหน่ออ่อน ที่มีลำต้นที่แข็งแรง ยากแก่การที่“หอยเชอรี่”ศัตรูของต้นข้าวตัวสำคัญจะกัดแทะได้ นอกจากนี้เด็กๆในชุมชนมีการดักเตียนกันไม่ให้หิ่งห้อยลงคลอง เด็กๆได้เห็นหน้าที่ของคลองมากกว่าใช้อุปโภค โดยคลองทำหน้าที่ของสถานที่เล่นของเด็กที่สนุกสนานอย่างไม่เคยสัมผัสมาก่อน ด้วยการ“ฝึกพายเรือ” เนื่องจากชุมชนศาลาแดงแทบจะไม่ได้ใช้เรือแล้ว ทำให้เด็กได้อยู่ใกล้คลองแสนแสบไม่เพียงกายหากแต่เข้าไปอยู่ในใจของเด็กอีกด้วย ซึ่งการสอนครูได้เชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ของน้ำในคลองแสนแสบ และน้ำจากแหล่งอื่น ที่เด็กควรต้องรักษาไว้

สรุปได้ว่าหลักสูตรท้องถิ่นเรือกบวิถีชีวิตชุมชนศาลาแดง เป็นการเชื่อมโยงความรู้จากภายในและความรู้จากภายนอก เพื่อสร้างเด็กให้มีการพัฒนาทั้ง 3 H คือ Hand หมายถึง ทักษะในการตรวจสอบสภาพน้ำทางวิทยาศาสตร์ และทักษะในการประดิษฐ์เรือจั่ว Head หมายถึง ความรู้ที่เป็นทั้งความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การพายเรือ ประเพณีต่างๆเกี่ยวกับเรือ ความรู้ใน

³¹ อ้างแล้วเชิงบรรณที่ 12, บทคัดย่อ.

อัลกุรอานของศาสนาอิสลาม ที่เกี่ยวกับน้ำและการรักษาน้ำ เป็นต้น ห้ายสุดท้ายคือ Heart นั่นคือ เป้าหมายหลักในงานวิจัยครั้งนี้คือ การสร้างจิตสำนึกให้กับดวงใจน้อยๆของเด็ก ที่จะฝังแน่น และจะมีพลังที่จะทำให้คลองแสนแสบสะอาดและสดใสอย่างยั่งยืน

ส่วนการถอดบทเรียนได้ว่า พลังภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนอยู่แล้ว นำมาเน้นให้เห็นคุณค่าผ่านกระบวนการของการศึกษาในระบบที่เรียกว่าหลักสูตรท้องถิ่น โดยต้องเน้นการสอนให้เด็กเป็นสำคัญ ซึ่งในระดับประถมศึกษาควรมีความสนุกสนาน กระตุ้นให้เด็กได้คิดเป็น ทำเป็น รวมทั้งพยายามสร้างกระบวนการทำงานร่วมกันของเด็กๆ ข้อดีที่พบคือ เป็นการเสริมจุดเด่น ลดจุดด้อยของความรู้แต่ละชุด ระหว่างภายในกับภายนอกชุมชน เนื่องจากความรู้จากภายในหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น มีเนื้อหาดี แต่วิธีการนำเสนออาจไม่ทันสมัยตรงใจคนรุ่นใหม่ ส่วนความรู้จากภายนอกหรือโรงเรียน เนื้อหาของชุมชนไม่ลึกซึ้งพอ แต่มีรูปแบบและวิธีการสอนที่สามารถดึงดูดใจเด็กได้ เมื่อเอาความรู้ทั้งสองชุดมาเสริมกันจะเป็นที่มาของ "พลัง" นั่นเอง

พลังจากการถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชน

จากแนวคิดที่ว่าชาวมุสลิมถือว่าชุมชนหรือการร่วมกันอยู่ในสังคมเดียวกัน หมายถึงการมีกฎเกณฑ์ของอัลลอฮ์ ที่ทุกคนเป็นพี่น้องกัน มีอัลลอฮ์เป็นผู้ปกครองสูงสุด ทุกคนในชุมชนย่อมมีความเสมอภาคกัน การมีชุมชนอุดมคติของชาวมุสลิม ไม่ได้หมายความว่าทุกคนจะมีทุกอย่างเท่าเทียมกันหมด อิสลามยอมรับว่ามนุษย์มีความแตกต่างกันในเรื่องความรู้ ประสบการณ์ ความสามารถ โอกาสและองค์ประกอบอื่นๆ แต่ความแตกต่างเหล่านี้เป็นสิ่งที่ควรเสริมกันและกันให้ชุมชนนั้นอยู่ได้อย่างสันติ คนมีมากก็จนเจือผู้ที่ขาดแคลน คนมีความรู้ ความสามารถก็ช่วยเหลือกิจการของคนที่มีมากกว่า และได้รับการแบ่งปันที่ยุติธรรม สังคมที่มีอุดมการณ์ของอิสลามย่อมมีสันติ นอกจากนี้ต้องมีคุณธรรมต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน พื้นฐานสำคัญคือความรัก ความเมตตา กรุณา การให้อภัย ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม³²

เป็นที่มาของวัตถุประสงค์ข้อหนึ่งในการศึกษาเรื่องการสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษา : กรณีคลองแสนแสบ โดยศึกษากระบวนการถ่ายโอนภูมิปัญญาในการรักษาคลองแสนแสบระหว่างชุมชนกมุตาหลอิสลาม มายังชุมชนศาลาแดง ซึ่งผลการศึกษาพบว่า การถ่ายโอนภูมิปัญญาระหว่างชุมชนดังกล่าวยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เนื่องจากเป็นการก้าวข้ามขั้นตอนที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ของชุมชนศาลาแดงต้องตระหนักในปัญหาของคลองแสนแสบเสียก่อน ก่อนที่จะถึงขั้นของการสร้างจิตสำนึก และความรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนศาลาแดง มีรูปแบบมีเหมาะสมกับบริบทของชุมชนของตน มากกว่าจะนำความรู้และวิธีการของอีกชุมชนหนึ่งมาใช้ อย่างไรก็ตามอิหม่ามวินัย สะมะฮุน ได้สร้างรากฐานวิธีคิดในการรักษาคลองแสนแสบผ่านหนังสือพิมพ์ชุมชน"แสนแสบ"

³²อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 20, หน้า 309-310.

หนังสือพิมพ์เฉพาะกิจของชุมชนศาลาแดง รวมทั้งผ่านการบรรยายเรื่อง “ศาสนาอิสลามกับการพัฒนาคลองแสนแสบ” ณ โรงเรียนสุเหร่าศาลาแดง

สรุปได้ว่าภูมิปัญญาในการรักษาคคลองแสนแสบของชุมชนศาลาแดง น่าจะระเบิดจากข้างในดีกว่าที่จะรับมาจากภายนอก หรือเน้นที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเป็นหลักเนื่องจากมีความเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีปฏิบัติของคนในชุมชน และระดับของความเข้าใจในปัญหาคคลองแสนแสบในพื้นที่ของตน นอกจากนี้พบว่าชาวบ้านในชุมชนศาลาแดงก็มีศักยภาพเช่นกัน แต่อาจจะต่างแง่มุมเท่านั้น

การศึกษาดังกล่าวสามารถถอดบทเรียนได้ว่า การสื่อสารหรือการถ่ายทอดจะขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพต้องเกิดจากความพร้อมที่จะให้ของผู้ส่งสาร ในขณะที่ผู้รับสารก็พร้อมที่จะรับสารนั้นๆ อีกทั้งประสิทธิภาพของการสื่อสารจะเกิดขึ้น ต้องเกิดจากการมีความรู้หรือความตระหนักใกล้เคียงกันเสียก่อน ก่อนที่จะมีการแลกเปลี่ยนความหมาย (Shared-meaning) ระหว่างกัน หากยังไม่พร้อมให้การพัฒนาเริ่มจากการระเบิดจากภายในเสียก่อน

พลังภูมิปัญญากับการทำงานร่วมกับภาครัฐและชมรมรวมใจภักดิ์ฯ

แนวทางการทำงานแบบการขับเคลื่อนแนวใหม่ในการพัฒนาคคลองแสนแสบ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบัน เป็นการทำงานของภาคประชาคมที่เรียกกันว่า “ชมรมรวมใจภักดิ์รักษาดินน้ำ แม่น้ำ ลำคลองและสิ่งแวดล้อม” ซึ่งมีลักษณะการทำงานแบบสามประสานหรือสามเส้าของการพัฒนา ประกอบด้วยองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ซึ่งต่างทำงานบนความเสมอภาคในการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมประเมินผล แต่ที่น่าสนใจว่าทำไมประชาคมนี้จึงมีพลังในการพลิกฟื้นผืนน้ำจากไร้ความหมายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในอดีต

ที่สำคัญน่าจะเป็นการขยายความหมาย ของภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตริมคลองแสนแสบให้คนรุ่นใหม่ได้ทราบ ซึ่งดร.โกวิท วรพิพัฒน์และคณะ ใช้วิธีรื้อฟื้นคุณค่าทางวัฒนธรรมที่มีมากับคลองแสนแสบตลอดร้อยกว่าปี แล้วมาผูกโยงกับมิติทางจิตวิญญาณในเรื่องน้ำในศาสนาอิสลามและมิติทางด้านเศรษฐกิจในเรื่องการใช้และการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นการคละเคล้าของเนื้อหาเก่าและใหม่ แต่ที่สำคัญคือทีมงานได้มีการนำเสนอวัฒนธรรมในรูปแบบที่ยังมีชีวิตผ่านรูปแบบใหม่ที่คนในยุคข้อมูลข่าวสารรับได้ นั่นคือการใช้กลยุทธ์การณรงค์ที่หลากหลายสื่อหลากหลายวิธีการ มีความน่าสนใจและแปลกใหม่ ที่สำคัญยิ่งคือการกราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จทางชลมารคจากสะพานผ่านฟ้าฯ ถึงท่าไผ่ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นสิ่งที่ชาวคลองแสนแสบถือเป็นมงคลยิ่ง ในการที่เจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินองค์ที่สองของราชวงศ์จักรีได้เสด็จคลองแสนแสบ นอกจากนี้พระองค์ท่านยังได้แสดงให้เห็นประชาชนตระหนักถึง

คุณค่าของวัฒนธรรมสองฝั่งคลองแสนแสบ ที่มีความงดงามในความหลากหลายทางชาติพันธุ์ หากแต่สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขอีกด้วย

ต่อมา มีการสื่อสารให้ทางรัฐบาลเห็นความสำคัญของแม่น้ำลำคลองให้มากขึ้น จนกระทั่ง ในที่สุด คณะรัฐมนตรีในรัฐบาลฯพณฯบรรหาร ศิลปอาชา ได้กำหนดวันที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สด็จทางชลมารคยังคลองแสนแสบในวันรณรงค์ครั้งแรก เมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2537 เป็น "วันอนุรักษ์รักษา แม่น้ำ คูคลองแห่งชาติ" และในปีนั้นมีการจัดสรรงบประมาณให้กับการดูแล แม่น้ำ ลำคลองทั่วประเทศมากขึ้น

มีการใช้สื่อมวลชนที่หลากหลายสื่อสารกับคนจำนวนมาก เพื่อให้ข่าวสารและสร้างความตระหนักในการร่วมกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะแหล่งน้ำ

เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน การทำงานของชมรมฯ ได้มีตัวแทนของชุมชนกมาลูลอิสลาม คือ อีหม่ามวินัย สะมะฮุน เป็นกรรมการที่สำคัญของชมรมฯ มาโดยตลอด มีบทบาทในการวางแผนร่วมกันในการรณรงค์รักษาคลองแสนแสบ ดังที่ผู้ใหญ่บ้านซุไฮนี ซามิน³³ กล่าวว่า

"มีการรณรงค์เกี่ยวกับคลอง ความสะอาดในคลอง ไม่ทิ้งขยะในคลอง ช่วยกันรักษาริมคลองโดยปลูกต้นไม้ ปลูกผัก ปลูกอะไรที่มันกินได้ ผักกะเจด ผักบุ้ง อะไรที่อยู่ริมคลอง เลี้ยงปลาในกระชัง อันนี้เป็นนโยบายของอีหม่ามที่เริ่มต้นที่รณรงค์ทั้งนั้นเลย"

นอกจากนี้อีหม่ามวินัย สะมะฮุนยังเป็นปราชญ์ชาวบ้าน ที่สอนให้คนทั่วไปได้เข้าใจแนวทางที่ชาวชุมชนกมาลูลอิสลามใช้ศาสนาเป็นสิ่งสำคัญในการรวมใจคน เพื่อสร้างความคิดแก่ส่วนรวมในที่นี้คือ ช่วยกันรักษาคลองแสนแสบให้มีความสะอาดเสมอมา ดังที่กล่าวว่า

"...ชาวบ้านจะผลัดเวรกันมาดูปลาในกระชังทุกคืน เพราะไม่ต้องการให้ใครมาขโมย ชาวบ้านเขาอาสาทำกันเอง ไม่ได้มีค่าตอบแทนใดๆ..."

นอกจากนี้ชมรมพัฒนาคลองแสนแสบ โดยมีอีหม่ามวินัย สะมะฮุนเป็นแกนนำ ในการเรียกร้องค่าชดเชยจากการสูญเสียปลาในกระชัง จากการปล่อยน้ำเสียและน้ำมันลงคลองของ บริษัทแห่งหนึ่งในย่านนั้น นอกจากนี้ น้ำในคลองไม่สามารถนำมาใช้อุปโภคได้ ชาวบ้านได้สูดอากาศเป็นพิษเกิดอาการปวดศีรษะโดยไม่ทราบสาเหตุ โดยทำหนังสือร้องเรียนถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม และสำเนาถึงประธานชมรมรวมใจภักดีรักษแม่น้ำลำคลอง หนังสือพิมพ์ มติชน ฯลฯ เพื่อให้เกิดพลังต่อรอง และนำไปสู่การเจรจากันระหว่างชุมชนและโรงงาน จนทำให้โรงงานดังกล่าวยอมเสียค่าเสียหายให้จากเดิมที่ไม่ยอมให้

ชมรมพัฒนาคลองแสนแสบประสานกับกรมประมง กรมชลประทาน สำนักงานเขตมีนบุรี ฯลฯ และดำเนินการตามแผนคืนชีวิตแก่คลองแสนแสบ ซึ่งมีขั้นตอนคือ ขุดลอกคลองแสนแสบให้พ้นสภาพตื้นเขิน ขจัดผักตบชวา ปลูกพืชเศรษฐกิจริมคลองหน้าบ้าน เช่น ผักบุ้ง ผักกะเจด บัว

³³ สัมภาษณ์ ซุไฮนี ซามิน, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 แขวงทรายกองดินใต้ ชุมชนกมาลูลอิสลาม, 15 มีนาคม 2542.

เป็นต้น เพื่อเพิ่มรายได้แก่ประชาชนที่มีรายได้น้อย ปลุกต้นไม้ในบริเวณที่ดินว่างเปล่า ส่งเสริมให้ประชาชนใช้เรือในคลอง จัดกีฬาทางน้ำ ส่งเสริมประชาชนให้เลี้ยงปลาในกระชังริมคลองเพื่อเพิ่มรายได้ จัดเรือเก็บขยะในคลองเป็นประจำทุกวัน ให้น้ำดื่มสะอาดและวัดเป็นเขตอภัยทาน ห้ามจับสัตว์น้ำ

สรุปพลังในการพัฒนาคลองแสนแสบของชมรมรวมใจภักดีฯ คือใช้วิถีชีวิตของเนื้อหาเก่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น กับรูปแบบใหม่ในการนำเสนอ นั่นเอง

พลังภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาคลองแสนแสบ หากถอดความรู้จะเห็นประโยชน์ที่จะนำไปใช้ในการรักษาแหล่งน้ำอื่นๆ ได้ดี อีกทั้งยังใช้ในการรักษาสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ได้อีกด้วย บนพื้นฐานของความศรัทธาต่อศาสนา การนำภูมิปัญญาดั้งเดิมในท้องถิ่นมาประยุกต์เข้ากับความรู้ใหม่ และการสร้างนิยามความหมายของการรักษาคลองแสนแสบด้วยตัวชาวบ้านเอง ในขณะเดียวกันก็ไม่ปฏิเสธการทำงานร่วมกันกับองค์กรอื่น

บรรณานุกรม

- Jo Rowlands. Questioning Empowerment : Working with Women in Honduras. UK and Ireland : Oxfam, 1997.
- Mautner, Thomas. (Editor). A Dictionary of Philosophy. Oxford : Blackwell Publishers Ltd., 1995.
- กนกรัตน์ ยศไกรและคณะ. การพัฒนาคลองแสนแสบด้วยการศึกษา : กรณีศึกษาเขตมีนบุรี และหนองจอก. โครงการวิจัย ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2542.
- กนกรัตน์ ยศไกรและคณะ. การสร้างจิตสำนึกด้วยการศึกษา : กรณีคลองแสนแสบ.โครงการวิจัย โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2546.
- เกษตรราธิการ, กระทรวง. ประวัติกระทรวงเกษตรราธิการ ๒๔๘๔. พระนคร : กระทรวงเกษตรราธิการ, 2484.
- จันทร์เกษม, สถาปนราชภัฏ. "เขตคามสุเหว่า". วัฒนธรรมสองฝั่งแดนคลองแสนแสบ. กรุงเทพฯ : สถาปนราชภัฏจันทร์เกษม, 2537.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. "บทนำ : คุณค่าชุมชนบ้านครัว". สืบสานตำนานบ้านครัว การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน. งานวิจัยโครงการ "สิทธิชุมชนบ้านครัว : กรณีการสร้างทางด่วนทับชุมชน" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย"สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน : การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย". สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และมูลนิธิชุมชนเมือง, 2543.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร. วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาษา, 2542.
- ธนู บุญรัตพันธุ์. "นิราศชมแดน (คลองแสนแสบ)". วัฒนธรรมสองฝั่งแดนคลองแสนแสบ. กรุงเทพฯ : สถาปนราชภัฏจันทร์เกษม, 2537.
- ธรา บัรคำศรี. เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ. "การประยุกต์พิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม". ภูมิชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2536.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. เศรษฐศาสตร์สีเขียว เพื่อชีวิตและธรรมชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2541.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2543.

พระไพศาล วิสาโล. "เมื่อธรรมชาติดีมีฐานะใหม่ในสำนึกมนุษย์". แลขอบฟ้าเขียว. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทมส์คิมทอง, 2533.

พริจ็อฟ คาปรา. จุดเกิดเต้าแห่งฟิสิกส์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2532.

ยศ สันตสมบัติและอรรณพ ศิริผล. "สภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย". วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 2543.

ลักขณา ศกุนะสิงห์. "คลองมหานาคต่อคลองแสนแสบ". วัฒนธรรมสองฝั่งแดนคลองแสนแสบ. กรุงเทพฯ : สถาบันราชภัฏจันทรเกษม, 2537.

สีลาภรณ์ บัวสาย. การสังเคราะห์งานวิจัยในชุดชุมชน ของ สกว.ฝ่าย 4. การประชุมเพื่อนำเสนอผลงานวิจัยของโครงการการศึกษาเกี่ยวกับชุมชน. กันยายน 2546 ณ ห้องประชุม 1 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุคนธ์ สินธพานนท์ และคณะ. การจัดกระบวนการเรียนรู้ : เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2545.

เสรี พงศ์พิศ. คุณสมบัติในอุดมคติทางจริยธรรมของบุคคล : ศึกษาจากพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ และอิสลาม. รายงานการวิจัย., ม.ป.ท. : ม.ป.พ., 2526.

อำนาจ วงศ์บัณฑิต. กฎหมายสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : วิญญูชน, 2545.

อุมัร คำรหัสเลิศ. "ประวัติศาสตร์ชาติบ้านครัว : ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมคู่กรุงเทพฯ". สืบสานตำนานบ้านครัว การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน. งานวิจัยโครงการ "สิทธิชุมชนบ้านครัว : กรณีการสร้างทางด่วนทับชุมชน" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย "สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน : การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย". สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และมูลนิธิชุมชนเมือง, 2543.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภาพรวมภูมิปัญญาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อัมรินทร์, 2544.

เลียงผา กวางผา และชาวม้ง: ความรู้ อำนาจ และการต่อสู้ทางชาติพันธุ์¹
Goral, Seraw and Hmong: Knowledge, Power and Ethnic Contesting Terrian

ไพบูลย์ เสงสุวรรณ
Paiboon1998@yahoo.com

บทนำ

“...ดอยอินทนนท์มีกวางผาอยู่นานแล้ว ตั้งแต่ก่อนมีการสร้างถนนถึงยอด ดอยอินทนนท์เมื่อกว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ชาวบ้านก็รู้มานานแล้ว แต่เขาก็ ยังไม่เห็นกับตา ปัจจุบันเฉพาะจุดกิ่วแม่ปานมีกวางผาประมาณ 60 ตัว และ เลียงผาประมาณ 4-5 ตัวเท่านั้น แต่ถ้าทั้งดอยอินทนนท์ น่าจะมีกวางผาและ เลียงผาราวๆ 100 ตัว กวางผาที่นี้สมบูรณ์กว่าที่ม่อนจอง (ที่มีจำนวนมากที่ สุด) กวางผาที่นี้กลับมาดังอีกครั้งประมาณปี พ.ศ. 2544 เมื่อมีมัลคอล์มเทศก์นำ นักท่องเที่ยวเดินป่าผจญภัยเจอ กวางผาและเลียงผา นักท่องเที่ยวเดินป่าบาง กลุ่มก็เจอกับตาด้วย มัลคอล์มเทศก์ก็เล่าให้มัลคอล์มเทศก์ด้วยกันฟัง ทำนองมาแล้ว อวดให้กันฟังปากต่อปาก เจ้าหน้าที่ที่จุด start ก็ถาม/คุยกัน ได้ข่าว มัลคอล์มเทศก์ก็เลยคุยกันว่าเราต้องอนุรักษ์ไว้”²

จากคำบรรยายเบื้องต้นเรื่องเกี่ยวกับสัตว์ป่าของชาวม้งบ้านขุนกลาง ทำให้ผู้เขียนเกิด ข้อสงสัย และกลายมาเป็นความสนใจใคร่รู้เกี่ยวกับระบบความรู้สัตว์ป่าของชาวม้ง กรณีความรู้ เกี่ยวกับกวางผา เลียงผา ของชาวม้ง เช่น คำถามว่าระบบความรู้สัตว์ป่าของชาวม้งเป็นระบบ ความรู้ท้องถิ่น (Local Knowledge System) อย่างไร แตกต่างจากความรู้แบบวิทยาศาสตร์ (Scientific Knowledge) อย่างไร หรือความรู้ท้องถิ่นเป็นระบบความรู้เฉพาะส่วน (Particular Knowledge System) อย่างไร ความรู้ท้องถิ่นเป็น Multi-dimensional knowledge ที่ขึ้นอยู่กับ ความซับซ้อนของเงื่อนไขระบบนิเวศ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอย่างไร

ความรู้เฉพาะถิ่นเกี่ยวกับสัตว์ป่าเป็นความรู้เฉพาะบุคคลอย่างไร ความรู้สัตว์ป่านี้ ประกอบด้วยอะไรบ้าง บนเงื่อนไขอย่างไร ชาวม้งจำแนกสัตว์ป่าอย่างไร ความรู้เฉพาะถิ่นเหล่านี้ กลายเป็น หรือปรับเอาความรู้วิทยาศาสตร์มาใช้ร่วมกันได้อย่างไร นั่นคือ ประสบการณ์ของ (อดีต) พรานป่า เป็นความรู้ที่เกิดจากปฏิบัติการ (Practical knowledge) ที่เกิดขึ้นเฉพาะเจาะจง

¹ บทความเสนอในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 3 เรื่อง ทบทวนภูมิปัญญา ท้าทายความรู้ ระหว่างวันที่ 24-26 มีนาคม 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ดลิ่งชัน กรุงเทพฯ

² สัมภาษณ์มัลคอล์มเทศก์ท้องถิ่น ชาวม้ง, 2546.

ในพื้นที่ หรือกระบวนการสะสมความรู้ของพรานป่าเป็นอย่างไร อยู่บนเงื่อนไขอย่างไร ไม่ได้เป็นลักษณะทั่วไปทุกพื้นที่หรือสากล (Universal)³ ใช่หรือไม่อย่างไร

รวมทั้งคำถามเกี่ยวกับกระบวนการทัศน์ พรานป่ามองสัตว์ป่าในฐานะยาสมุนไพรรักษาโรค และอาหารธรรมชาติ ด้วยเงื่อนไขอย่างไร ส่วนนักอนุรักษ์มองสัตว์ป่าเป็นสิ่งมีชีวิตหรือทรัพยากรที่ใกล้สูญพันธุ์ ด้วยเงื่อนไขอย่างไร มุมมองของพรานป่ากับนักอนุรักษ์แตกต่างกันอย่างไร

บทความนี้ผู้เขียนต้องการอธิบายถึงลักษณะความรู้เฉพาะของชาวม้งเกี่ยวกับเลียงผา กวางผา ที่เป็นชุดความรู้แตกต่างไปจากความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ที่เข้าใจกัน ขณะเดียวกันชาวม้งปรับใช้ความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์และผสมผสานกับความรู้แบบวิทยาศาสตร์ เพื่อสร้างอำนาจต่อรอง ในการที่ต้องเผชิญกับการกดดันจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้และการติดตามของสังคมภายนอกว่าเป็นเผ่าพันธุ์ผู้ทำลายโดยไร้สำนึกที่ดีในด้านการอนุรักษ์ ในกระบวนการเช่นนี้น่าสนใจหรือไม่อย่างไร ชาวม้งจะทำได้สำเร็จหรือว่าจะล้มเหลวอย่างไร ผู้เขียนพยายามประมวลออกมาตามลำดับดังต่อไปนี้

1. สัตว์ป่ากับความรู้แบบวิทยาศาสตร์

เลียงผาอยู่พางพื้น	ภูเขา
หนวดกูดูเพราเขา	ไปล่าท้าย
รูปร่างอย่างแพะเอา	มาเปรียบ
ขนเหม็นสาบหายบร้าย	กลิ่นกล้ำเหมือนกัน ⁴

การสถาปนาความรู้เกี่ยวกับสัตว์ป่าให้เป็นแบบวิทยาศาสตร์มีขึ้นในสมัยที่ความรู้แบบตะวันตกเริ่มมีอิทธิพลในสังคมไทยราว 1 ศตวรรษเห็นจะได้ ความรู้เกี่ยวกับสัตว์ป่าเริ่มถูกเผยแพร่ในหมู่มชนชั้นสูงของสังคมไทย เช่น งานวรรณกรรมที่สะท้อนชีวิตเลียงผาดังที่ยกมาเบื้องต้นนี้แล้ว เป็นต้น ต่อมาเรารู้จักชีวิตสัตว์ป่าเพิ่มมากขึ้นผ่านประสบการณ์ของอดีตนักล่าและเปลี่ยนบทบาทมาเป็นนักนิยมไพรในภายหลังด้วย เช่น ในหนังสือของ น.พ.บุญส่ง เลขะกุล เรื่อง ธรรมชาติานาวาสัตว์ (3 เล่ม) ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2504 และตีพิมพ์ซ้ำอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2537-2538 หรือความรู้ที่ผ่านการเรียนรู้ของอดีตนักอนุรักษ์ เช่น สิบ นาคะเสถียร (2528) เรื่อง “เลียงผา: ถิ่นที่อยู่อาศัยและพฤติกรรมบางประการ” ในฐานะหนึ่งในสัตว์ป่าสงวนของไทยที่ใกล้สูญพันธุ์

³ Jan Douwe van der Ploeg, “Potatoes and knowledge”, in Mark Hobert, ed. *An Anthropological Critique of Development: The Growth of Ignorance*. (London: Routledge, 1993) p. 212.

⁴ ภาพยนตร์โครงประพันธ์โดยเจ้าฟ้ากุ้ง อ้างใน บุญส่ง เลขะกุล, “สัตว์ในวรรณคดี”, ใน ธรรมชาติานาวาสัตว์ ๓, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, 2538) น. 253.

บทบรรยายเกี่ยวกับสัตว์ป่าที่สะท้อนความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ตั้งอยู่บนหลักการจำแนก แยกแยะ (Classification) สัตว์ป่าเสมือนวัตถุที่ถูกจับจอง (Passive Object) ที่ตัดขาดออกจากผู้ สังเกต หรือคนอย่างชัดเจน ทำให้เนื้อความในบทบรรยายเหล่านี้มักจะไม่นำเสนอสัมพันธภาพ ระหว่างคนกับสัตว์ป่ามากนัก แม้ว่าหลายครั้งจะกล่าวถึงคนอยู่หลายตอน ตัวอย่างบทบรรยาย ลักษณะดังกล่าวเช่นว่า

“...เลียงผามีชื่อที่เรียกกันหลายชื่อ ทั้งชื่อไทยและชื่อต่างประเทศ คือ เยี่ยงผา แพะภูเขา แพะเขา คนภาคใต้เรียกว่า คูรัม โครา คนพื้นเมืองอินเดียเรียกว่า เซโร หรือ Serow Mountain goat, Goat antelope ส่วนกวางผา เรียกว่า Goral มีลักษณะแตกต่างกันคือ กวางผาตัวเล็กกว่าเลียงผา ตัวสีจาง เขากลม และสั้นกว่า เลียงผามีแอ่งน้ำตาเป็นรูมุดอยู่ด้านหน้าของเบ้าตา แต่กวางผา ไม่มีแอ่งน้ำตา เลียงผาอยู่ในสกุล *Capricornis* ในประเทศไทยมี 2 ชนิดรอง (subspecies) คือ เลียงผาขาวดำ (*C. s. sumatraensis* Bechstein, 1799) และเลียงผาขาวแดง (*C. s. milneedwardsi*) ลักษณะเด่นของแต่ละชนิด รอง....”⁵

จากตัวอย่างภาพยี่ห้อโครงของเจ้าฟ้ากุ้ง คำบรรยายของน.พ.บุญส่ง เลขะกุล และการ อธิบายของสืบ นาคะเสถียร ล้วนแล้วแต่อยู่บนพื้นฐานทางด้านชีววิทยา แต่มีระดับของความ เป็นวิทยาศาสตร์มากน้อยต่างกันเท่านั้น หรือไม่ก็เป็นเรื่องความเชื่อที่โง่งมง่าย เป็นความเชื่อที่ นำไปสู่การสูญพันธุ์ของสัตว์ป่า เช่น อังตืนหมี่เป็นยาโด๊ปเพื่อเพิ่มสมรรถนทางเพศ บำรุงกำลัง สมอลิงเป็นอาหารเสริมระดับจักรพรรดิ หรืออาหารฮ่องเต้ ฯลฯ หรือไม่ก็เป็นเรื่องของความน่า ตื่นเต้นและการผจญภัยที่ท้าทาย แต่เรายังไม่ค่อยเห็นหรือเข้าใจเลียงผา กวางผาในมิติอื่นมาก นึก โดยเฉพาะมิติทางด้านสังคมและวัฒนธรรมเมื่อมีกลุ่มชาติพันธุ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ที่ผ่านมามีความเข้าใจเรื่องสัตว์ป่าถูกความรู้แบบวิทยาศาสตร์ (Scientific knowledge) ครอบงำเช่นเดียวกับความรู้ด้านอื่นๆ อีกด้านหนึ่งสังคมกลับละเลย ความรู้ของท้องถิ่น (Local knowledge) ไปเสีย โดยเฉพาะความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนน้อย (Indigenous knowledge) ชาวบ้านมักถูกนำเสนอภาพของการเป็นนักล่าสัตว์ป่าที่อันตรายและ นักค้าสัตว์ป่าที่น่ารังเกียจของสังคม มากกว่าที่จะนำเสนอภาพในด้านศักยภาพของชุมชนท้องถิ่น เช่น การจัดองค์กรชุมชนเพื่อปกป้องและพิทักษ์สัตว์ป่า หรือมีก็น้อยมาก ความรู้ท้องถิ่นยิ่ง มีความสำคัญมากขึ้นเมื่อไปเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่และความอยู่รอดของชาวบ้าน ในแง่ ของการสร้างที่ยืนในสังคม (Social space) ที่นับวันจะถูกเขี่ยออกไปอยู่ชายขอบของสังคม ตลอดเวลา

⁵ บุญส่ง เลขะกุล, 2537, หน้า 287-294, และ 2538, หน้า 253. และ สืบ นาคะเสถียร, “เลียงผา: ถิ่นที่อยู่ อาศัยและพฤติกรรมบางประการ”, เอกสารการสัมมนาสัตว์ป่าเมืองไทยครั้งที่ 6 คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, 2528, หน้า 86-87.

2. ความรู้และความเชื่อที่ชายขอบ

ความรู้เกี่ยวกับสัตว์ป่าของชาวม้ง มีการจัดแบ่งสัตว์ป่าตามความรู้ของตนออกเป็นอย่างน้อย 8 ประเภทใหญ่ดังนี้

1. จำพวกสัตว์ปีก เช่น ไก่ป่า ม้งเรียกว่า ไก่กู๋ (Qaib Qus) นก ม้งเรียกว่า โน่ง (Noog) ทุกชนิด บางชนิดมีชื่อเฉพาะต่อท้าย
2. จำพวกสัตว์น้ำ เช่น ปลา ม้งเรียกว่า เจ้ ทุกชนิด
3. จำพวกแมลง ม้งเรียกว่า ก้า (Kab) ทุกชนิด
4. จำพวกสัตว์สี่เท้า จะมีชื่อเฉพาะแบ่งแยกออกมาไม่ใช่ว่าเป็นคำรวม เช่น หมูป่า (บัวเต้ Npua tej) เก้ง (ไก่อ้ว Kauv) กวางใหญ่ (หม้อลื้อ Moo Lwj) กวางผา (ซ่ายเซะ Sai Seb) เลียงผา (ซ่ายตุ้ Sai Dub) วัวป่า (ยูงู๋ Nyuj Qus) ควายป่า (ตือกู๋ Twm Qus) ช้างป่า (ตือกู๋ Ntxhw Qus)
5. จำพวกหนู ม้งเรียกว่า หน้า (Nas) ทุกชนิด เช่น หนู (หน้าจั่ว) กระรอกเล็ก (หน้าหยา) กระรอกใหญ่ (หน้าห้องตือ) กระรอกกลาง (หน้าเออะเวะ)
6. ไล่เตียน ม้งเรียกว่า จ๊วนะ (Cua Nab)
7. จำพวกงู ม้งเรียกว่า นะ (Nab) ทุกชนิด แต่จะมีชื่อเฉพาะต่อท้าย
8. จำพวกเลื้อยคลานสี่เท้า ม้งเรียกว่า นะกา (Nab Qa) ทุกชนิด แต่จะมีชื่อเฉพาะต่อท้าย เช่น จระเข้ (นะก่าล่อ) ตะกวด (นะกา) ตุ๊กแก (นะกาอะโก)

นอกเหนือไปจากเกณฑ์ที่ชาวบ้านใช้จำแนกสัตว์โดยทั่วไป ที่ดูจากลักษณะภายนอกกับลวดลายของตัว เช่น หมูป่าจมูกยาว ขาเรียวยาวไม่เหมือนหมูบ้าน บางอย่างฟังเสียงร้อง เช่น ตุ๊กแก แล้วยังพบว่า ชาวม้งยังแยกย่อยลงไปลึกกว่านั้น ผ่านการสังเกตชีวิตสัตว์ด้วย ค่อนข้างการจำแนกชีวิตสัตว์ของชาวม้ง แทบจะไม่ต้องทำความเข้าใจใดๆ แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งจะเห็นว่า ชาวม้งสังเกตเห็นความลับในธรรมชาติเกี่ยวกับสัตว์ป่า แล้วทำความเข้าใจในกฎธรรมชาติก่อให้เกิดเป็นความรู้มาสู่การธำรงรักษาความเป็นชาติพันธุ์ของตน หรือเป็นทำนองดูสัตว์ป่าแล้วย้อนมาดูสังคมของตนเอง

“สัตว์ป่าต้องผสมพันธุ์เฉพาะของมันเอง เช่น อินทรีผสมอินทรี หมูป่าผสมประเภทหมู ไม่เหมือนคนไทยแต่งงานกับม้ง ม้งแต่งงานกับกะเหรี่ยง แต่งกับฝรั่ง ไม่เหมือนกัน หมูไม่ผสมกับเก้ง เก้งไม่ผสมกับกวาง จระเข้ไม่ผสมกับตะกวด ตุ๊กแกไม่ผสมกับจิ้งจก นกกาไม่ผสมกับอินทรี นกอีแพะท้องเหลืองกับนกอีแพะท้องเหลือง นกอีแพะท้องดำต้องผสมกับท้องดำ แต่คนไม่จำกัดสมัยก่อนม้งก็เชื่อถือให้แต่งงานเฉพาะในเผ่าตัวเอง ไม่ให้แต่งงานข้ามเผ่า เช่น แต่งกับกะเหรี่ยงจะถูกประณามว่าคนนี้นิสัยไม่ดี ทุกคนก็เลยกลัวไม่กล้าไป

แต่งงานกับเผ่าอื่น แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีปัญหา เพราะเป็นความรักของเขา เดี่ยวนี้
เป็นสังคมเปิดแล้ว”⁶

ส่วนความเชื่อเรื่องสัตว์ป่าเป็นยาสมุนไพร ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นความจริง เช่น กวางผา
เลี้ยงผา อังเลิบเท้าจะมีดีอยู่ และน้ำมันไขกระดูกเลี้ยงผา กลายเป็นข้อโต้เถียงเกี่ยวกับความเชื่อ
ของชาวบ้านกับความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์ที่ถือเป็นวิทยาศาสตร์คลาสสิก เช่น ในคำบรรยายของ น.
พ.บุญส่ง เกี่ยวกับความเชื่อของชาวบ้าน (แบบผิดๆ) ในเรื่องน้ำมันเลี้ยงผามีสรรพคุณรักษา
อาการฟกช้ำดำเขียว หรือแม้กระทั่งต่อกระดูกที่หักได้

“...โดยเหตุที่มันวิ่งได้ไปตามหน้าผาอันสูงชันได้อย่างน่าอัศจรรย์นี้แหละ ชาว
บ้านจึงพากันเชื่อไปว่า สัตว์นี้เวลาพลั้งพลาดตกลงมาจากหน้าผาสูงถึง
กระดูกหักแล้ว มันจะเอาลิ้นเลียแข้งขาที่หักนั้นให้กระดูกติดกันแข็งแรงได้ดัง
เดิมภายในเวลาประเดี๋ยวเดียว หากว่าเป็นเช่นนั้นแล้ว โรงพยาบาลศิริราช
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ หรือโรงพยาบาลกลาง น่าจะเลี้ยงเจ้าเลี้ยงผาไว้สัก
2-3 ตัว เอาไว้หัดให้มันเลียสมานกระดูกบ้างทำจะดี...ด้วยความเชื่ออย่างจริง
จังอย่างว่านี้แหละ ข้าพเจ้าเคยเห็นชาวบ้านป่าแต่งตัวพะรุงพะรังจนบอกไม่
ถูกว่าเป็นชาติอะไร แต่บางคนบอกว่ามาจากทิเบตหรือฮิสลาม หอบหิ้วเอาเขา
สัตว์ต่างๆ จากอินเดียและฮิสลามมาขาย แล้วเอากระดูกและกะโหลกสัตว์
หลายอย่างมาใส่กระโถยเคียวขายด้วย...แถมบอกว่ามีกระดูกเลี้ยงผาด้วย และ
แก้ให้ซื้อน้ำมันที่แก้เคียวนั้นว่า น้ำมันเลี้ยงผา... แล้วประกาศสรรพคุณยา
น้ำมันเลี้ยงผาของแกว่า แก่ช้ำนอกช้ำใน กระดูกหัก กระดูกเดาะ ทาหาย ฯลฯ...
ฟังดูซุกจะเลื่อมใส แต่เพื่อนเขาบอกว่า เขาไปยื่นใกล้ๆ กระโถยแล้วสงสัยว่า
จะมีกระดูกแพะหรือกระดูกหมาปนอยู่มาก...”⁷

แต่ชาวบ้านโต้แย้งว่า ไขกระดูกเลี้ยงผา ไม่ใช่ไขมันเลี้ยงผาอย่างที่เข้าใจกันคลาด
เคลื่อน มนุษย์เองก็มีไขกระดูกเช่นกัน ชาวเมืองม้งเอาไขข้างในกระดูกเลี้ยงผามาทาส่วนที่กระดูก
ร้าวหรือกระดูกหัก 6-7 วันช่วยให้กระดูกติดเร็ว ดีที่อังเลิบเท้าเลี้ยงผา เอามัดขูดนิดเดียวใส่
น้ำร้อนชงดื่ม และเลือดเลี้ยงผา คนที่ทรุด ตัวชืดไปโรงพยาบาลรักษาไม่หาย กินเลือดเลี้ยงผาแห้ง
เป็นยาบำรุงร่างกาย

จากประสบการณ์ของพรานป่าชาวม้ง พบว่า เขาสะสมประสบการณ์ความรู้ ความ
ชำนาญไพรเฉพาะตน ในการล่าสัตว์ครั้งหนึ่งๆ พรานป่าจะต้องอาศัยความรู้หลายอย่างที่
ประกอบสร้างขึ้นจนเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับสัตว์ป่าคือ

⁶ สัมภาษณ์ นายอิง แซ่วะ, 28 มกราคม 2547.

⁷ อ้างแล้ว บุญส่ง เลขะกุล, เล่มเดิม, 2537, หน้า 290-291.

1. การรู้เส้นทางเดินป่า หรือภูมิประเทศ เช่น จุดที่จะไป ผ่านเขาที่สูง ปลายทางไกลหรือใกล้ จุดหน้าผามีเส้นทางเข้าก็เส้นทาง ถ้ามีเส้นทางเดียวก็ต้องไปให้ได้ ต้องคำนวณเส้นทางและจุดที่จะอยู่ดู/ส่องสัตว์

2. ทิศทางลม ตรงจุดที่จะมองดู เช่น ตัวเราอยู่ต่ำ...ลมพัดไปทางหน้าผา ก็ไม่มีทางจะเห็นกวางผาได้ เพราะมันได้กลืนตัวเรา เป็นต้น

3. เรื่องนี้ ถ้ากวางผา หรือสัตว์ป่าได้กลืนก็จะไม่มา แต่ถ้ากลืนหมดก็เป็นเกลือ บริเวณนั้นก็เหมือนโป่งที่สัตว์ชอบมากินก็เป็นผลดี หมายความว่า ฉี่ใหม่ไม่ดีเพราะเหม็น แต่ถ้านานระยะหนึ่งหมดกลืนเหม็นก็กลายเป็นแร่ธาตุที่สัตว์ป่าต้องการ

4. เสียง การดูสัตว์จะต้องไม่ส่งเสียงดัง เพราะจะทำให้สัตว์ตื่นกลัวและหนีไป หรือหลบซ่อนตัวไม่ปรากฏออกมาให้เห็นตามปกติ

5. สีเสื้อผ้า สีแสดและสีขาวไม่ดี หรือสีฉูดฉาดจะเป็นที่ดึงดูดของสัตว์ การสวมเสื้อผ้าต้องให้กลมกลืนกับธรรมชาติมากที่สุด

6. ต้องรู้นิสัย/สัญชาตญาณของสัตว์ป่า เช่น เวลาออกตากแดด ช่วงเวลาออกหากิน เวลานอนพักผ่อน เช่น หมูป่าช่วงนี้ (หนาว) จะออกหากินเขตบริเวณที่มีลูกก่อ กวางผา เข้าป่าดงช่วงแล้ง ช่วงหน้าหนาว กวางผาจะอยู่ที่หน้าผา กวางผามีเวลาออกหากิน 2 ช่วงเวลาคือ ช่วงเช้าประมาณ 9 โมงเช้า และช่วงบ่ายประมาณบ่าย 3 โมงเย็น เป็นต้น กวางผาบางตัวออกตากแดดทั้งวันก็มี กวางผาไม่เดินขึ้นลงดอย แต่จะอยู่ในระดับเดียว ยืนบนก้อนหิน เข้าป่าพุ่มไม้ กินหญ้า ส่วนเลี้ยงผามีสัญชาตญาณ กลางคืนหากินจากต้นไม้สูง (ขึ้นดอย) ตกเข้าขึ้นมาก็ต้องนอน กินหญ้าถึงไหนก็นอนตรงนั้น เวลาแสงอาทิตย์ออก มันจะตากแดดนาน 30 นาที แล้วก็เข้าไปในป่าเดินลงดอยไปเรื่อยๆ

7. สายตาต้องดี ต้องดูหรือสังเกตเห็นความแตกต่างระหว่างก้อนหินกับเลี้ยงผาที่นอนบนก้อนหิน มีครั้งหนึ่ง นายยิ่ง ชี้ที่จุดสูงสุดของก๊วแม่ปานให้เจ้าหน้าที่ สกว. และนักศึกษาจากกรุงเทพฯ ว่า เห็นเลี้ยงผาให้เตรียมกล้องถ่ายรูปไว้ แต่เจ้าหน้าที่ สกว. ไม่เชื่อคิดเองว่าเป็นก้อนหินจึงไม่เตรียม ส่วนนักศึกษาเชื่อชาวบ้านเตรียมกล้องไว้ พอเลี้ยงผาลุกขึ้น นักศึกษาสามารถถ่ายภาพได้ทัน แต่เจ้าหน้าที่ สกว. ถ่ายรูปไม่ทัน

มังไม่บันทึกความรู้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่จะใช้วิธีการจำเอาไว้และเล่าถ่ายทอดให้ลูกหลานสืบต่อมา ในอนาคตจะค่อยๆ เปลี่ยนไป เนื่องจากภาษาไทยเริ่มเข้ามาอิทธิพลในชีวิตของชาวม้งมากขึ้น ความรู้ส่วนใหญ่เกี่ยวกับกวางผาของชาวม้งเป็นความรู้เก่าที่สะสมสืบทอดต่อกันมาที่นำมาใช้ใหม่ แต่ความรู้เกี่ยวกับชีวิตเลี้ยงผาบางส่วน ถือว่าเป็นความรู้ใหม่ที่ชาวม้งเพิ่งสะสมพอกพูนขึ้นจากการค้นพบใหม่ในบทบาทใหม่ในฐานะนักอนุรักษ์สัตว์ป่าในปัจจุบัน

พรานบางคนได้ความรู้จากปู่ย่าตายาย สมัยเด็กไปล่าสัตว์กับผู้ใหญ่ เช่น ผู้ช่วยยิ่ง อดีตพรานป่า เล่าว่า "ตอนวัยรุ่นก็ไปกับพ่อ เป็นเหมือนผู้ช่วย พอพาไปจวนรู้พื้นที่ ครั้งที่สองก็ไปเอง เคยล่าก๊ว กวาง หมูป่า กวางผา ลิง ชะนี เจออะไรก็เอาหมดเลย เอาไว้แต่นกอย่างเดียว"

แรกๆ ใช้หนังสือฝึกฝึกความแม่นยำ ต่อไปก็เอาหน้าไม้ ต่อไปก็เอาปืน พอแม่นยำก็ใช้อาวุธที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น ใช้แรงมากขึ้น รู้จักกลไกและความอันตราย หรือความรู้เรื่องอาวุธปืน ถ้าเทียบป่าแบบเจอไม่เจอก็ไม่เป็นไรใช้ปืนกับ แต่ถ้างัดใจไปเอาสัตว์ใหญ่ต้องเอาปืนลูกซองไป เพราะมันเร็ว ปืนกับจริงจัง แรงกว่าปืนลูกซอง แต่เข้าใส่ลูกได้ครั้งละ 2 ลูก ลูกซองเบอร์ 9 มี 9 ลูก ใน 1 ลูก สัตว์ใหญ่ต้องใช้ลูก 9 ยิง เช่น หมู เก้ง กวาง ปืนลูกปลาย เบอร์ 10 มี 100 ลูก, ลูกปืนเบอร์ 12 มี 70 ลูก

นอกจากความรู้แล้วยังเกี่ยวข้องกับความรู้สึกที่รุ่มร่ามของชาวบ้าน ซึ่งให้เห็นถึงสุนทรียะของตนผ่านการอธิบายรอยเท้าของกวางผา

“รอยเท้าตัวเมียจะป้อมกว้าง แต่รอยเท้าของตัวผู้จะยาวแคบกว่า เส้นหัวของรอยเท้าตัวผู้จะมีอำนาจมากกว่า มีศักดิ์ศรีกว่าชนิดหนึ่ง สมกับที่จะเป็นรอยเท้าของตัวผู้ ไม่ว่ากวางผา เลียงผา เปรียบเทียบกับร่องเท้าผู้ชายที่ใหญ่กว่าผู้หญิงเป็นพื้นฐานของความเชื่อของเผ่าม้ง”⁸

การล่าสัตว์ได้ออกไปป่า ถือว่าเป็นลูกผู้ชายแท้ เพราะในป่ามีอันตรายมากมาย มีเสือ หมี คนที่กลัวก็จะไม่กล้าไปเข้าป่าล่าสัตว์ คนใจไม่ถึงก็ไม่กล้าเข้าป่า ลูกผู้ชายแท้ ก็อยากจะเจอเสือ หมี เพราะไม่กลัว มันจะเข้ามาหาคน แต่คนที่กลัวเขาก็ไม่อยากจะเจอ เพราะมันมีเรื่องเล่าของความน่าเกรงขามของสัตว์อันตรายเหล่านี้ เคียวนี่ไม่มีลูกผู้ชายแท้แล้ว เป็นผู้ชายเหมือนกัน แต่ไม่ใช่ลูกผู้ชายแท้ ตัวอย่างลูกผู้ชายแท้คนหนึ่งยังมีชีวิตอยู่ (บ้านขุนวาง) ปัจจุบันมีอายุ 70 กว่าปี เป็นคนใจถึง เจอหมูปิ่นตันไม้ เขาเกาะต้นไม้ไม่ให้หมีลง แล้วยิงหมี เขาเคยยิงหมูป่าไม่ตาย หมูป่ากัดนิ้วโป้งขาดตามลำข่าหมูจนได้ ผ่าท้องเห็นนิ้วอยู่ในท้อง นี่เป็นลูกผู้ชายแท้ ตรงกันข้ามพรานป่าบางคนกลัวเกรง เวลาเห็นรอยเท้าเสือ ยังต้องรีบหนี ลูกผู้ชายแบบนี้ไม่ใช่ลูกผู้ชายแท้ๆ

3. จากพรานไพรสู่นักอนุรักษ์สัตว์ป่า

ชาวม้งเปลี่ยนกระบวนการทัศนจากนักล่าอาชีพสู่นักอนุรักษ์สัตว์ป่า จากเงื่อนไขภายในและปัจจัยภายนอก คือ ประการแรก ภายในจิตใจของพรานเก่าไม่อยากจะล่าสัตว์แล้ว ส่วนคนรุ่นใหม่เองก็ไม่มีใครอยากเป็นพราน (คนรุ่นก่อนๆ เขาเป็นพรานจริงๆ ไม่ใช่พรานยิงสัตว์เล่น พรานป่ายิงสัตว์มาเป็นอาหารและเป็นยาสมุนไพร) ประการที่สอง ในช่วงที่ชาวบ้านได้เป็นภาคีและได้รับรู้จากสื่อ หนังสือว่าเลียงผาและกวางผาเป็นสัตว์ป่า 2 ชนิดใน 15 ชนิดที่เป็นสัตว์ป่าสงวน⁹ จากพรานป่ามาเป็นนักอนุรักษ์ เกิดความรู้สึกรักและหวงแหนสัตว์ป่า พรานป่าเหล่านี้เคยเข้าร่วมอบรมเรื่องการอนุรักษ์ 5 วัน 5 คืน เช่น ผู้ช่วยยิง และพรานแยง เป็นต้น

⁸ สัมภาษณ์นายอิง แซ่วะ, 28 กุมภาพันธ์ 2547.

⁹ พ.ร.บ. สงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 109 ตอนที่ 15 วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2535 ปรากฏบัญชีสัตว์ป่าสงวน 15 ชนิดคือ นกเจ้าฟ้าหญิงสิรินธร แรด กระซู่ กูปรี (โคไพร)

“หยุดล่ากันตอนปี 2530 มีเจ้าหน้าที่ ป่าไม้ ฝ่ายปกครองมาแนะนำว่าสัตว์ป่า มีชีวิต หากินเอง อย่าไปล่า ถ้าทุกคนล่าสัตว์จะสูญพันธุ์ จะเก็บไว้ให้ลูกหลาน คนไทยในประเทศไทยได้ดูได้เห็น เราก็มาคิดว่า เราเองเวลาอยู่กับเราก็ดี เราก็รักชีวิตของตัวเอง สัตว์ก็รักชีวิตเหมือนกัน ตอนนั้นชาวบ้านเชื่อเจ้าหน้าที่ครึ่งหนึ่ง ที่เหลือก็ยังไม่เชื่อ...พอความเจริญเข้ามา หากินเนือง่าย บางคนก็ ชี้เกียจเข้าป่า ก็ลดลงไปจนแทบจะหมด...”¹⁰

และประการที่สาม จำนวนสัตว์ป่าลดน้อยลง พรานป่าชาวมังส่วนใหญ่หยุดล่าสัตว์ใน นานกว่า 10 ปีแล้ว โดยให้เหตุผลว่าชี้เกียจเดินป่า สัตว์ก็หายากขึ้น แต่ “ความชี้เกียจ” ไม่ใช่ชี้ เกียจสันหลังยาวในความหมายตามอักขระ แต่สืบเนื่องเพราะมีเงื่อนไขคอยกำกับไว้ด้วย เงื่อนไขที่ว่่านั้นคือ ภาวะเศรษฐกิจและสังคม ชาวบ้านทำทางประกอบว่า “ถ้าเข้าป่าบ่อย คนอื่น เขาก็ได้มอเตอร์ไซด์ เข้าป่าบ่อยๆ ขึ้นอีก คนอื่นเขาก็ขับรถยนต์” หมายความว่า การแคว่ป่า เพื่อล่าสัตว์ในสมัยนี้กลายเป็นเรื่องสิ้นเปลืองและเสียเวลาการทำมาหากินไปอย่างน่าเสียดาย การแคว่ป่าล่าสัตว์ไม่เกิดประโยชน์ใดต่อครอบครัวผู้ไปทำการผลิตเพาะปลูกดีกว่า บางคนก็เพิ่งจะเลิกเข้าป่าได้เพียง 2 ปี ทั้งๆ ที่ใจรักการแคว่ป่ามาก แต่เนื่องจากเป็นสมาชิก อบต. ที่ตนต้องรับภาระหน้าที่ และเป็นตัวแทนชาวบ้าน จึงยุติการล่าสัตว์ไปโดยปริยาย เป็นต้น

มุมมองต่อเรื่องการล่าสัตว์ และการแคว่ป่า ชาวบ้านล่าสัตว์เพื่อเป็นอาหาร แม้ว่าจะแฝง ไปด้วยความสนุกสนาน ความท้าทาย และการเสี่ยงโชค แต่การล่าสัตว์ไม่ใช่เป็น “เกมส์กีฬา” อย่างที่เกิดขึ้นในป่าอุทยานฯ ของประเทศตะวันตกบางแห่ง เดิมนี่ก็ยังมี การ “แคว่ป่า” เทียวป่า ล่าสัตว์ ถ้าเจอก็จะล่า แต่ถ้าไม่เจอก็ถือว่าไปเทียว สะสมประสบการณ์ สนุกสนาน ซึ่งไม่แตกต่างจากเมื่อก่อนขณะเดียวกันชาวบ้านอนุรักษ์สัตว์ ก็เพื่อสงวนพันธุ์สัตว์ไว้สำหรับเป็นยา สมุนไพรยามจำเป็น ซึ่งแตกต่างจากนักอนุรักษ์ที่จะอนุรักษ์เพื่อให้ลูกหลานดูในอนาคต หรือ เพื่อสมดุลทางนิเวศวิทยา ทั้งการล่าสัตว์และการอนุรักษ์สัตว์ป่าของชาวมังล้วนมีเหตุผลที่ไป ที่ มา เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับความมั่นคงของชีวิตที่จับต้องได้ทั้งสิ้น ไม่ได้เป็นเรื่องเพ้อฝันร่ร่อย

เรื่องสัตว์ป่าเด็กๆ ก็ยังรู้อยู่ แต่ไม่ได้ออกไปล่าจริงๆ การเอาตัวรอดก็ยังมียอยู่ ความรู้ที่ จะหายไปคือ เรื่องการใช้อาวุธ ประสบการณ์ในป่า เพราะใช้เวลาไปกับการศึกษาในโรงเรียน คน สมัยใหม่ ไม่มีความรู้ในป่าแล้ว เพราะไม่ได้เข้าป่าจะมีแต่ความรู้ในโรงเรียนซึ่งเป็นความรู้อีก แบบหนึ่ง

ควายป่า ละอง (ละมั่ง) สมัน เลียงผา กวางผา นกแก้วแล้วท่องดำ นกกระเรียน แมวลายหินอ่อน สมเสร็จ เก้ง หม้อ และพะยูน

¹⁰ สัมภาษณ์ผู้ช่วยยิง, 28 กุมภาพันธ์ 2547.

4. “การอนุรักษ์” สนามประลองอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ม้ง

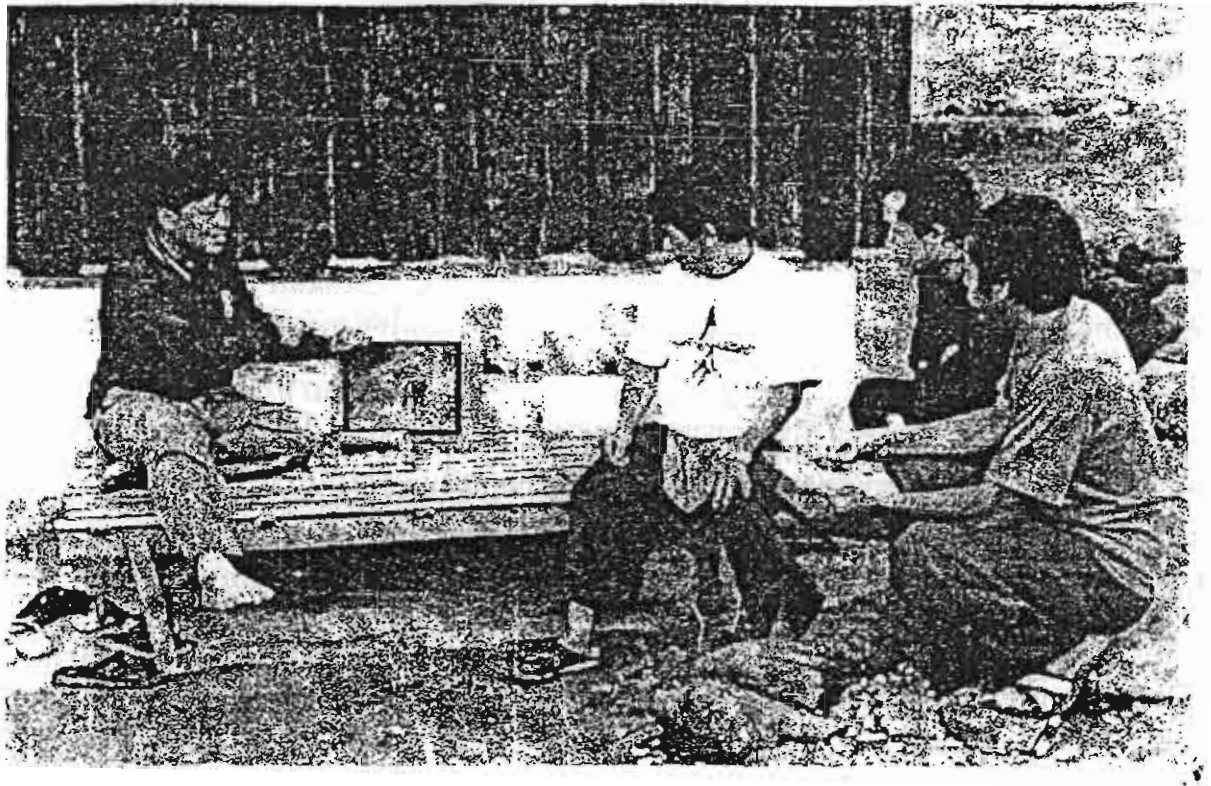
ในการสร้างอำนาจการต่อรองกับรัฐและกรมป่าไม้ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่อุทยานฯ นั้น ชาวม้งได้สร้างปฏิบัติการและคิดค้นแนวทางการต่อสู้ใหม่ๆ บนเวทีของ “การอนุรักษ์” ที่เป็นการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง ความคิดริเริ่มด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวม้งปรากฏอย่างน้อยในเรื่องของการอนุรักษ์สัตว์ป่าในพื้นที่อุทยานฯ ดอยอินทนนท์ เพื่อสร้างโอกาสในการนำเสนอภาพนักอนุรักษ์ ตอบโต้คำกล่าวหาจากภายนอกว่าเป็น “ชาวเขาทำลายป่า”

ปัจจุบันจำนวนราษฎรตั้งถิ่นฐานถาวรในอุทยานฯ ดอยอินทนนท์ ไม่น้อยกว่า 5,000 คน หรือกว่า 30 ชุมชน และนักท่องเที่ยวเข้ามาใช้บริการในอุทยานฯ ดอยอินทนนท์ ไม่น้อยกว่า 800,000 คนต่อปี ทั้งคนในและคนนอกอุทยานฯ เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ทรัพยากรสัตว์ป่าอยู่ในสภาพวิกฤตและฟื้นตัวได้ยาก ทั้งกลุ่มชาติพันธุ์และนักท่องเที่ยวจะทำให้สัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ได้รับผลกระทบหรือถูกรบกวนอย่างมากมาย ทั้งโดยตรง เช่น การล่าเพื่อเป็นอาหาร การพัฒนาและบุกเบิก และทำลายพื้นที่ที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ชนิดต่างๆ และโดยทางอ้อม เช่น เสียงจากรถยนต์ต่างๆ ที่ใช้เส้นทางต่างๆ เสียงจากนักท่องเที่ยว มลพิษของอากาศที่เกิดจากไอเสียของรถยนต์ การกักเก็บน้ำตามแหล่งน้ำต่างๆ เพื่อใช้ในการเกษตรแผนใหม่ การปนเปื้อนของสารเคมีที่เป็นอันตรายต่อสัตว์ ทั้งในดินและตามแหล่งน้ำ ชยะ ฯลฯ¹¹

แต่กลุ่มชาติพันธุ์เท่านั้น ที่ถูกสังคมประณามว่าเป็นคนกินป่า โดยเฉพาะชาวม้ง ภาพลักษณ์ (Image) อันเลวร้ายของชาวม้ง ในสายตาของคนไทยทั่วไป ภาพหนึ่งคือ เป็น “ผู้ร้าย” ทำลายป่าและระบบนิเวศ ทำให้ชาวม้งต้องรุกขึ้นมาเผชิญหน้า ทำทนาย และตอบโต้ในเชิงสร้างสรรค์ ด้วยการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์กวางผา เลียงผา เพื่อนำเสนอภาพพจน์ของคนม้งเสียใหม่ คือภาพพจน์ของนักอนุรักษ์สัตว์ป่า ชาวม้งกลุ่มหนึ่งที่บ้านขุนกลางได้จัดตั้ง “กลุ่มอนุรักษ์กวางผา เลียงผา ชาวเขาเผ่าม้ง เขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จ.เชียงใหม่” ขึ้นในปี พ.ศ. 2544

เริ่มแรกนายยิ่ง แห้วะ ไม่ค่อยสนใจเรื่องการอนุรักษ์สัตว์ป่า แต่หลังจากได้มีโอกาสไปรับการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ในโครงการของอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ช่วงเวลา 3 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2541) และได้เป็นมัคคุเทศก์ โดยปี พ.ศ. 2544 ได้ปฏิบัติงานอย่างจริงจัง พานักท่องเที่ยวเดินป่า เขาม้งเชิญเข้าไปเจอกวางผา เลียงผา เขาจึงได้เข้าไปปรึกษากับเจ้าหน้าที่อุทยานฯ หลายครั้งว่าจะทำอะไร ที่ชาวบ้านจะรักษากวางผา เลียงผาบริเวณก๊วแม่ปานตรงนั้นเอาไว้ได้ จนกระทั่งต่อมา นายยิ่ง แห้วะ ได้นัดผู้ช่วยหัวหน้าอุทยานฯ ฝ่ายวิชาการ พร้อมกับชวนนายโต่ง แซ่ลี ผู้ใหญ่บ้าน บ้านขุนกลาง และนายไตรวิทย์ แซ่ยะ สมาชิก อบต. บ้านขุนกลาง เข้าไปร่วมปรึกษาหารือเรื่องการอนุรักษ์กวางผา เลียงผาด้วย

¹¹ อ้างใน สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย, *ประมวลความรู้เรื่อง อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์* (กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร, 2540) หน้า 58.

“ชาวม้งกำลังประชุมปรึกษาหารือกันเรื่องการอนุรักษ์กวางผา เลียงผา, พ.ศ. 2546”

นายยิ่ง แช่วะ และเพื่อนร่วมงาน คิดว่า กวางผา เลียงผา เหลือจำนวนน้อยมาก บริเวณดอยอินทนนท์เหลือเพียงไม่กี่แห่งแล้ว ประมาณ 2-3 แห่งเท่านั้น บริเวณจุดกึ่งแม่ปานจะมีกวางผา เลียงผาหลายสิบตัว มากกว่าที่อื่น ชาวม้งกลุ่มนี้ จึงมีความคิดว่า ถ้าเขาไม่รักษาแล้วจะไม่มีใครรักษา ถ้าเขาไม่ช่วยกันดูแล แล้วจะไม่มีใครดูแล ลำพังเจ้าหน้าที่อุทยานฯ เองก็คงจะดูแลไม่คอยทั่วถึงอยู่แล้ว ถ้าไม่ดูแล ไม่รักษา ไม่อนุรักษ์ แล้วสัตว์ป่าจะสูญพันธุ์ไป ลูกหลานของพวกเขาจะไม่มีกวางผา เลียงผาไว้ใช้ประโยชน์ยามจำเป็นภายภาคหน้า

ดังนั้น ชาวม้งกลุ่มนี้จึงจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์กวางผาและเลียงผาขึ้น เริ่มแรกกลุ่มตั้งขึ้นจากชาวม้งเพียง 3 คน ต่างต้องเสียสละเวลา ค่าใช้จ่าย และยังมีลูกที่ม่ออีกหลายคน รวมทั้ง ยังมีเจ้าหน้าที่อุทยานฯ อีก 2 คนเป็นทีมงานเดียวกัน (เจ้าหน้าที่อุทยานฯ ถูกส่งมาช่วย) พวกเขา คิดว่า ถ้าทำการอนุรักษ์สัตว์ป่าเหล่านี้ไว้ได้ ชื่อเสียงจะได้ตกอยู่ที่ตัวเขาเอง หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่ชื่อเสียงที่ดีจะตกแก่เผ่าม้งทุกคน ซึ่งจะทำให้ไม่เสียชื่อเสียงว่า ม้งฆ่าสัตว์ป่า หรือทำลายป่า

หลังจากที่ชาวม้งริเริ่มการอนุรักษ์กวางผา เลียงผา ฝ่ายอุทยานฯ ก็สนับสนุนเจ้าหน้าที่ และยานพาหนะรับส่งชาวม้ง เพื่อเข้าไปติดตามสำรวจพฤติกรรมของกวางผา และเลียงผา ในป่า ในปัจจุบันโครงการนี้ได้รับการสนับสนุนเงินทุนในการดำเนินโครงการจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว. ภาคเหนือ) ผ่านโครงการวิจัยท้องถิ่น ในปี พ.ศ. 2545 และผลงานส่วนหนึ่งอุทยานฯ ได้นำข้อมูลใส่ไว้ในฐานข้อมูลคอมพิวเตอร์เพื่อการท่องเที่ยวด้วย

5. เศรษฐศาสตร์การเมืองการอนุรักษ์ธรรมชาติ

ในขณะที่กรมป่าไม้สร้างภาพตัวแทนของการอนุรักษ์ในรูปแบบของอุทยานฯ ก็พบว่าอุทยานฯ ได้รับผลประโยชน์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ผลประโยชน์ทางตรง กรณีอุทยานฯ ดอยอินทนนท์นั้น อย่างน้อยปรากฏดังนี้ 1. งบประมาณสนับสนุนทั้งจากหน่วยงานต้นสังกัดในการดำเนินโครงการพัฒนา/ปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยว เช่น งบประมาณจำนวน 10 ล้านบาทจากเงินกู้เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ นำมาใช้ในการปรับปรุงที่กางเต็นท์แห่งใหม่¹² 2. งบประมาณในการอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น 3. อุทยานฯ ได้เงินทุนดำเนินโครงการวิจัยอนุรักษ์กวางผา เลียงผา (งบประมาณจำนวน 100,000 บาท) จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว. ภาคเหนือ) 4. อุทยานฯ ได้รับเงินทุนสนับสนุนจากบริษัทผลิตไฟฟ้า ECGO สร้างอาคารเฉลิมพระเกียรติ ณ ที่ทำการอุทยานฯ และปรับปรุงเส้นทางเดินป่าบริเวณกัวแม่ปาน นอกเหนือไปจากผลประโยชน์ด้านงบประมาณที่อุทยานฯ ได้รับโดยตรง อุทยานฯ สามารถนำเสนอภาพตัวแทนของหน่วยงาน "อนุรักษ์" ทรัพยากรธรรมชาติที่แบกรับภาระอยู่อย่างหนักอึ้ง แต่เปิดโอกาสให้ "ชาวบ้านมีส่วนร่วม" ในกิจกรรมเชิงอนุรักษ์อีกด้วย¹³

ในช่วงเดือน พฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ ปีนี้และปีที่ผ่านมา (2546-2547) ชาวบ้านเล่าว่า ไม่ค่อยเห็นกวางผาและเลียงผา เนื่องจากถูกรบกวนจากคณะสำรวจของอุทยานฯ โดยชาวบ้านไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง ชาวบ้านกลุ่มนี้ที่เคยร่วมงานกับเจ้าหน้าที่อุทยานฯ สำรวจชีวิตกวางผา เลียงผาก็ถูกปฏิเสธ เจ้าหน้าที่อุทยานฯ รับชาวปกาเกอะญอ จากเขตอำเภอแม่แจ่มมาทำหน้าที่ผู้ช่วยสนามแทน ก็ดักกันชาวม้งหรือกลุ่มอนุรักษ์ออกจากกระบวนการศึกษาอย่างมีส่วนร่วมที่เคยมีมาแต่เดิม ประเด็นนี้เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ของชาวบ้านภายในกลุ่มอนุรักษ์อย่างหนักว่า นอกจากเจ้าหน้าที่อุทยานฯ บริหารงบประมาณอย่างไม่โปร่งใส เนื่องจากรับปากชาวบ้านว่าจะพาชาวม้งไปดูงานสัตว์ป่าด้วยงบประมาณที่เหลืออยู่ แต่ก็เงียบหายไป นอกจากนั้นยัง "เด็ดยอด" ความรู้ที่ชาวบ้านสั่งสมมาแล้วนำไปแสวงหาผลประโยชน์ในรูปของผลงานและเสนอโครงการศึกษากวางผาในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ เพื่อรับงบประมาณจากต้นสังกัดมาทำวิจัยต่อเนื่อง โดยชาวม้งที่เคยมีบทบาทก็ถูกทำให้เหมือนไร้ตัวตน ร่องรอยหายไปในปัจจุบัน ชาวบ้านบ่นว่าเป็นเรื่องที่ไม่ยุติธรรมที่เจ้าหน้าที่ใช้อำนาจกระทำการเช่นนี้ แต่ก็ทำอะไรไปไม่ได้ไปกว่านี้แล้ว

¹² โปรดดูรายละเอียดใน Rojana Ansiri and Kamon Sukin, "Nice Place for a Campsite," *The Nation* 27, 49855 (Oct. 23, 2002): 8A (Special).

¹³ สำหรับในโครงการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Eco-Lodge) อุทยานฯ นำเสนอข้อมูลบน Website แหล่งท่องเที่ยวอุทยานฯ เป็นทางเลือกใหม่ๆ ให้แก่นักท่องเที่ยว ทั้งๆ ที่ชาวบ้านดำเนินการโครงการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนบ้านแม่กลางหลวงกันเอง โดยอุทยานฯ ไม่ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณใดๆ รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับการบริการมัคคุเทศก์ท้องถิ่นนำเดินป่า

6. บทสรุป

ความรู้เรื่องกวางผา เลียงผาของชาวม้ง เป็นความรู้ท้องถิ่นที่สะท้อนให้เห็นกระบวนการสั่งสมความรู้ที่มีเงื่อนไขเฉพาะในพื้นที่ ไม่ใช่ทุกคนจะมีความรู้แบบนี้ แต่ผู้ที่มีความรู้ส่วนใหญ่จะสัมพันธ์อยู่กับการล่าสัตว์ หรือเป็นอดีตพรานป่า (ผู้ชาย) เมื่อระบบการเรียนรู้เปลี่ยนมาอยู่ในระบบโรงเรียน ความรู้เรื่องสัตว์ป่าก็ขาดหายไปด้วย ความรู้ท้องถิ่นแบบนี้มีความสลับซับซ้อน ไม่ใช่ความรู้แบบแยกออกจากตัวคน แต่สัมพันธ์ผูกโยงกับชีวิตและวัฒนธรรมทางสังคมของชาติพันธุ์ สัตว์ป่าถูกอธิบายเชื่อมโยงกับชีวิตของคนท้องถิ่นที่อยู่ในป่าในฐานะอาหารและยาสมุนไพร แต่ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ให้เหตุผลแบบนิเวศวิทยา ในแง่สัตว์ป่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่สร้างคุณภาพทางธรรมชาติด้วย นั่นหมายถึง ความรู้ท้องถิ่นต้องปรับตัวท่ามกลางกระแสสิ่งแวดล้อมที่รายรอบอยู่

ชาวม้งกลุ่มหนึ่งได้ย้ายและต่อยอดความรู้สัตว์ป่าขึ้นมาเพื่อนำเสนอภาพนักอนุรักษ์ใหม่ และสร้างอำนาจต่อรองกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ โดยปรับเปลี่ยนบทบาทจากเดิมที่เคยเข้าป่าล่าสัตว์ ไปสู่นักอนุรักษ์กวางผา เลียงผา รวมทั้งการเป็นนักคุเทศก์ท้องถิ่น พานักท่องเที่ยวต่างถิ่นเดินป่า ชาวม้งกลุ่มนี้สามารถสร้างพื้นที่ของตน ในกระบวนการท่องเที่ยวของอุทยานฯ และพยายามเผยแพร่แนวคิดและบทบาทการอนุรักษ์สัตว์ป่าของพวกเขา กลุ่มอนุรักษ์สัตว์ป่าสะท้อนให้เห็นพลังอำนาจของชุมชนที่มีอยู่

แม้ว่าชาวม้งกลุ่มนี้จะประสบความสำเร็จที่สามารถจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์กวางผา เลียงผา และดึงเจ้าหน้าที่ให้มาสนใจและได้รับงบประมาณมาดำเนินการ แต่อำนาจขององค์กรก็จำกัดอยู่ระดับหนึ่งเท่านั้น เมื่ออยู่ในสนามของการช่วงชิงอำนาจกับฝ่ายอื่นๆ เจ้าหน้าที่รัฐก็ยังคงได้รับการยอมรับจากสังคมสามารถต่อยอดความรู้ (ในทัศนะของชาวม้งกลุ่มนี้) ไปใช้ประโยชน์ของตนได้ต่อไป การสร้างเวทีการต่อสู้เรื่องชาติพันธุ์ยังไม่จบ แต่กำลังเริ่มประลองยุทธในสนามยุทธ “การอนุรักษ์” อย่างดุเดือด